

*Хоптяр Юрій Анатолійович
Семенюк-Прибатень Анна Вікторівна*

**ШКІЛЬНИЙ КУРС
ПРАВознавства та методика
його викладання
навчально-методичний посібник**

**Кам'янець-Подільський
2024**

УДК 373.5.016
ББК 74.58
X78

*Рекомендовано до друку вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол № _ від __. __. 2024 р.)*

Рецензенти:

- Смагін І. І.** доктор педагогічних наук, професор, ректор КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти», доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.
- Літкевич А. М.** кандидат педагогічних наук, директор Бучанського ліцею №4, Київської області.
- Кирик М. М.** директор Кам'янець-Подільського ліцею №14, Хмельницької області.

X78 Шкільний курс правознавства та методика його викладання : навчально-методичний посібник / Укладачі: Хоптяр Ю.А., Семенюк-Прибатень А.В. Кам'янець-Подільський : Абетка світ, 2024. 90 с.

Навчально-методичний посібник пропонуються здобувачам вищої освіти історичних факультетів усіх спеціальностей які навчаються на денній формі навчання. Він містить, серед іншого, робочу програму з курсу «Шкільний курс правознавства та методика його викладання», плани семінарських занять та методичні поради до них, методичні вказівки з організації та написання модульної контрольної роботи, самостійної роботи та містить програму іспиту. У посібнику також подано словник термінів та список основної і додаткової літератури з навчально-методичного забезпечення курсу. Методичний посібник буде корисним вчителям правознавства, методистам правознавства, викладачам і студентам педагогічних університетів, слухачам інститутів післядипломної педагогічної освіти

УДК 373.5.016
ББК 74.58
X78

© Укладачі: Хоптяр Ю. А.,
Семенюк-Прибатень А. В.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Робоча програма курсу	5
Методичні поради до семінарських занять	9
Плани семінарських занять та методичні рекомендації до їх підготовки	10
Рейтингова система оцінювання навчальної діяльності здобувачів вищої освіти університету під час навчальних занять	59
Методичні поради до написання модульних контрольних робіт (МКР) та критерії оцінювання	62
Зразки завдань модульних контрольних робіт	63
Самостійна робота та методичні поради до самостійної підготовки студентів	67
Індивідуальні навчально-дослідницькі завдання та методичні поради до їх виконання	71
Методичні рекомендації та програма іспиту	74
Словник юридичних термінів	81
Навчально-методичне забезпечення	85

ВСТУП

Навчально-методичний посібник «Шкільний курс правознавства та методика його викладання» – ставить за мету опанування студентами методикою викладання правознавства в закладах середньої освіти. Актуальність посібника полягає у його практичній значущості. У ньому сконцентровано необхідний матеріал для організації навчального процесу для підготовки майбутніх педагогів: робоча програма, методичні поради до семінарських занять, плани семінарських занять та методичні рекомендації до їх підготовки, рейтингова система оцінювання навчальної діяльності здобувачів вищої освіти університету під час навчальних занять, методичні поради до написання модульних контрольних робіт (МКР) та критерії оцінювання, зразки завдань модульних контрольних робіт, самостійна робота та методичні поради до самостійної підготовки студентів, індивідуальні навчально-дослідницькі завдання та методичні поради до їх виконання, методичні рекомендації та інше.

Навчально-методичний посібник розроблений відповідно до курсу «Шкільний курс правознавства та методика його викладання», включеного до освітньо-професійної програми Середня освіта (Історія та правознавство), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія) галузі знань 01 Освіта / Педагогіка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. У посібнику вміщено також програму іспиту з дисципліни та словник юридичних термінів.

Отже, шановні здобувачі вищої освіти, Вашій увазі пропонується дисципліна, яка дасть змогу вам поглибити практичні знання, методи та прийоми викладання правознавства.

РОБОЧА ПРОГРАМА КУРСУ

Навчальна дисципліна «Шкільний курс правознавства та методика його викладання» належить до переліку нормативних дисциплін, які забезпечують отримання загальних і спеціальних фахових компетентностей випускниками Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та викладається для студентів освітнього рівня «бакалавр». Навчальна дисципліна знайомить студентів із методами навчання; формами організації роботи учнів на уроках правознавства, способи організації самостійної та домашньої роботи учнів, видами уроків та їх структурою та інше.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Шкільний курс правознавства та методика його викладання» є:

- сприяння поглибленню знань майбутніх вчителів з теоретичних основ методики викладання правознавства;
- ознайомлення студентів з ефективними формами організації навчального процесу з основ правознавства, методами і прийомами навчання школярів правознавства на сучасному етапі розвитку школи;
- формування практичних умінь і навичок, необхідних для забезпечення ефективного навчання з правознавства.

Основні цілі вивчення дисципліни :

- 1) усвідомити вимоги шкільної програми з курсу «Основи правознавства»;
- 2) знати структуру шкільних підручників з правознавства;
- 3) засвоїти теоретичні основи методики в обсязі запропонованого курсу;
- 4) ознайомитися з практикою роботи вчителів правознавства, звернути увагу на передовий досвід учителів країни;
- 5) навчитися добирати конкретні методи та прийоми навчання, дидактичний матеріал до кожного розділу шкільного курсу;
- 6) уміти формувати навчально-методичну базу з предмета, правову бібліотеку та навчальний клас, а також використовувати нормативно-правові акти та кодекси на уроках правознавства;
- 7) добирати наочність та ТЗН (технічні засоби навчання) у процесі підготовки до уроків;
- 8) засвоїти теоретичні основи сучасного уроку та методику проведення нетрадиційних уроків правознавства тощо.

**Програмні компетентності освітньо-професійної
програми Середня освіта (Історія та правознавство),
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія) галузі знань
01 Освіта/Педагогіка**

Інтегральна компетентність:

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки.

Загальні компетентності:

ЗК 05. Знання про сучасні досягнення в галузі загальних теорій держави і права, основні напрямки розвитку сучасних міжнародних відносин; шляхи і напрямки Європейської інтеграції; систему та захист законодавства України і Європейських країн. Спрямованість на вирішення складних питань в організації освітньої діяльності в межах законодавства України та європейських країн.

ЗК 08. Знання, вміння та навички необхідні людині для свідомої участі в соціальному і громадянському житті, виконання обов'язків й реалізації прав громадянина.

ЗК 09. Знання світової та вітчизняної історії та права...

ЗК 14. Здатність критично та креативно мислити, виявляти ініціативу і мотивувати людей та рухатися до спільної мети, а також навчатися впродовж всього життя.

Спеціальні (фахові) компетентності:

СК 13. Розуміння феномену культури, її ролі в житті українського суспільства та світу, типів і форм; здатність розглядати українську історію, право та культуру як складові частини європейської та світової історії та культури.

СК 14. Володіння методикою викладання історичних та правознавчих дисциплін у закладах середньої освіти, вміння використовувати набуті теоретичні знання з історії та методики викладання фахових дисциплін у педагогічній практиці, здатність до організації навчального процесу відповідно до обов'язкових вимог охорони праці.

Очікувані результати навчання:

Програмні результати навчання:

ПРН 05. Поєднувати та застосовувати вміння з педагогіки і психології та навички викладання історичних і правових дисциплін у професійній діяльності педагога.

ПРН 07. Інтегрувати знання галузей права у професійну діяльність, проектувати знання загального правознавства на історичні події, процеси та явища.

ПРН 10. Практично застосовувати знання та набуті вміння з методики викладання історії у професійній діяльності.

ПРН 11. Вміти оцінювати, класифікувати й інтерпретувати джерела й теоретичний матеріал з вітчизняної та світової історії, культури і права.

ПРН 20. Вміти на практиці застосовувати основи майстерності вчителя в управлінні собою, майстерність педагогічного спілкування, майстерність в управлінні навчально-виховним процесом.

ПРН 21. Організувати різні види діяльності учнів після уроків для забезпечення необхідних умов, засвоєння і активного прийняття історичного досвіду та навколишньої дійсності.

Структура навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика навчального курсу	
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Освітня програма, спеціальність	ОПП «Історія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія) галузі знань 01 освіта/ Педагогіка (Історія)	ОПП «Історія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія) галузі знань 01 освіта/ Педагогіка (Історія)
Рік навчання/рік викладання	третій/2023-2024	другий/третій
Семестр вивчення	другий/третій	третій/шостий
нормативна/вибіркова	нормативна	нормативна
Кількість кредитів ECTS	3	3
Загальний обсяг годин	90 год.	90 год.
Кількість годин навчальних занять	60 год.	16 год.
Лекційні заняття	20 год.	8 год.
Семінарські заняття	20 год.	8 год.
Самостійна та індивідуальна робота	50	74 год.
Форма підсумкового контролю	Екзамен	Екзамен

Програма навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин							
	Денна форма				Заочна форма			
	Разом	у тому числі			Разом	у тому числі		
		лекції	семінарські заняття	самостійна робота		лекції	семінарські заняття	самостійна робота
Тема 1. Структура шкільної правової освіти.	9	2	2	5	10	2		8
Тема 2. Шкільна програма дисципліни «Основи правознавства».	9	2	2	5	10	2		8
Тема 3. Основні засоби навчання шкільної правової освіти.	9	2	2	5	10	2		8
Тема 4. Форми та методи навчання у шкільному курсі права.	9	2	2	5	10	2		8
Тема 5. Методи активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства.	9	2	2	5	10		2	8
Тема 6. Педагогічна діагностика знань та умінь учнів на уроках правознавства.	9	2	2	5	10		2	8
Тема 7. Сучасний урок правознавства.	9	2	2	5	10		2	8
Тема 8. Урок-практичне заняття у шкільному курсі «Основа правознавства».	9	2	2	5	10		2	8
Тема 9. Позакласні та позашкільні форми навчання правознавства.	9	2	2	5	8			8
Тема 10. Правове виховання школярів.	9	2	2	5	2			2
РАЗОМ ГОДИН	90	20	20	50	90	8	8	74

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарські заняття є однією з найважливіших форм навчання у вищих навчальних закладах. Вони проводяться з основних тем навчальної програми і є ефективною формою закріплення теоретичних знань, отриманих на лекціях, а також під час самостійної роботи з навчальною і науковою літературою.

Головна мета семінарських занять – опанування студентами навчальної дисципліни, забезпечення глибокого і всебічного аналізу та колективного обговорення основних проблем курсу, навчання їх елементам творчого застосування отриманих знань на практиці.

Основними завданнями семінарських занять є:

- закріплення теоретичних знань у студентів;
- оволодіння ними науковим апаратом, навичками усного і письмового викладання навчального матеріалу;
- залучення вихованців до науки, наукових досліджень;
- прищеплення студентам навичок творчого мислення, самостійного формулювання та висловлювання власних думок, а також захисту висунутих наукових положень та висновків.

Основою для підготовки студентів до семінарських занять є тематичні плани. Готуючись до семінарського заняття, студент повинен всебічно розглянути і засвоїти питання, що були предметом лекції та винесені на практичний розгляд. У процесі підготовки студент має чітко усвідомити зміст питань, що виносяться на обговорення. Варто законспектувати найважливіші теоретичні положення. Високу оцінку студент отримує лише тоді, коли він вільно володіє матеріалом, логічно і чітко обґрунтовує свою відповідь.

Виступ на семінарському занятті доречно розпочати зі вступу. Далі – розкрити зміст питання, зробити висновки і узагальнення, висловити власну позицію щодо проблеми яка вивчається. Відповідь повинна бути чіткою, логічною, аргументованою.

Завершується семінарське заняття заключним словом викладача, в якому підсумовується робота групи, аналізується ступінь розкриття теми, оцінюються всі форми участі студентів на семінарі.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХ ПІДГОТОВКИ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1.

Тема: Структура шкільної правової освіти (2 год.).

План

1. Поняття, загальна характеристика і значення правової освіти.
2. Загальна характеристика структури правової освіти у загальноосвітніх навчальних закладах.
3. Побудова, освітньо-виховні завдання та особливості шкільного курсу «Основ правознавства»:
 - сучасні вимоги до викладання курсу правознавства у школі;
 - основні компетентності учнів, які формуються на уроках правознавства.

Перше питання. Шкільна правова освіта спрямована на отримання учнями знань, умінь, навичок, ставлень і ціннісних орієнтацій, що формують їхню адаптивність і мобільність, спроможність ефективно функціонувати в поліваріантному світі, реалізовувати життєві цілі й плани. Трансформація її змісту потребує розв'язання низки питань як-от: відбір та застосування форм, методів, технологій і засобів навчання, що мають оптимально розв'язувати завдання компетентісно орієнтованого навчання; готовність учителів до реалізації оновленого змісту освіти; зміна процедур оцінювання навчальних досягнень учнів; упровадження нових підходів до навчання правознавства. Шкільні правознавчі предмети і курси не мають на меті підготування професіоналів у галузі права. Основне завдання вчителя правознавства – системою відповідних методичних прийомів сформувати в учнів уміння й навички проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій в українській державі та світі, пропонування способів розв'язання суспільних і життєвих проблем на основі права і положень законодавства, здійснення за допомогою різних джерел самостійного пошуку й аналізу інформації про життя суспільства взагалі і окремих людей зокрема.

Головною метою навчання школярів основ правознавства є створення позитивного ставлення до права як провідного інституту нормативного регулювання суспільних відносин і найвищої цінності людської цивілізації; ознайомлення учнів з основними

галузями права та засвоєння ними основних правознавчих понять; формування заснованих на правових знаннях системи вмій і навичок та правового досвіду. Компетентнісний підхід, що є стрижневим підходом до навчання школярів у Законі України «Про освіту» (2017 р.) та основах стандарту Нової української школи, має стати підґрунтям навчання дев'ятикласників основ правознавства. Водночас у масовій практиці навчання учнів правознавства цей підхід досі поступається традиційному навчанню. Одним із шляхів ефективного розв'язання означеної проблеми може стати надання компетентнісної спрямованості методиці шкільного правознавства, що перетворюватиме її на дієвий інструмент правової освіти школярів.

Друге питання. Необхідно розкрити сутність структури правової освіти у загальноосвітніх навчальних закладах. Зміст навчального матеріалу побудований на основі людиноцентричного й аксіологічного підходів у контексті юридичної науки, де право виступає інструментом добра та справедливості. Методологія відбору змісту програмового матеріалу базується на загальнолюдських цінностях (право, справедливість, гідність, права і свободи людини, демократія), системі наукових ідей і понять юридичної науки, сучасних психолого-педагогічних вимогах до навчання учнів/учениць на базовому рівні середньої освіти. Зміст предмета відповідає віковим особливостям дев'ятикласників/дев'ятикласниць та сучасним освітнім викликам. Засвоєння програмового змісту забезпечує набуття учнями/ученицями ключових та загальнопредметних (правових) компетентностей. У програмі особливу увагу приділено правовідносинам, учасниками яких є неповнолітні особи. Це сприяє як формуванню конкретних знань і загальноправових уявлень учнів/учениць, так і застосуванню ними правових знань для реалізації й захисту прав, свобод і законних інтересів, регулюванню взаємовідносин з іншими людьми, вибору правомірних моделей поведінки в життєвих ситуаціях.

Третє питання. Основними компонентами змісту предмета є: зміст правознавчого навчального матеріалу та перелік державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів / учениць, на який учитель/вчителька орієнтується під час вивчення конкретних тем. До кожної теми подано перелік основних питань змісту, які обов'язково мають бути відображені в підручниках чи навчальних посібниках. Дев'ятикласники/дев'ятикласниці засвоюють їх у вигляді знань про правові явища і процеси, юридичних понять різного рівня складності й узагальнення.

Література

Основна:

1. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
3. Основи правознавства : навчальний посібник / Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 298 с.
4. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elark.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
5. Основи правознавства : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Д. Наровлянський. Київ : Грамота, 2017. 192 с.
6. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.
7. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства : метод. посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
8. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: монографія. Кіровоград : Полімед-Сервіс, 2015. 360 с.
9. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.
10. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства. *Історія України*. 2003. № 5. С. 22–23.
12. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.
13. Фіцула М. М. Правове виховання учнів: метод. пос. Київ: ІЗМН, 1997. 148 с.
14. Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І. Основи правознавства : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.

Додаткова:

1. Концепція правової освіти у загальноосвітній 12-річній школі. *Книга вчителя історії, етики, основ правознавства*. Харків, 2006. С. 113–116.

2. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

3. Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О., Кагітіна Н. А. Тиждень історії та правознавства в школі. Харків : Ранок, 2008. 160 с.

4. Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.

5. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.

6. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с.

7. Нікітіна І. П., Галегова І. П., Нікітін Ю. О. Настільна книга молодого вчителя історії та правознавства. Харків : Ранок, 2010. 256 с.

8. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487.

9. Святокум О. Є. Основи правознавства. 9 клас : міні-конспекти уроків до підручника О. Є. Святокум, І. О. Святокума. Харків : Ранок, 2017. 40 с.

10. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення правової освіти.
2. Охарактеризуйте поняття правової освіти.
3. Вкажіть значення правової освіти.
4. Охарактеризуйте структуру правової освіти.
5. Визначте основні освітньо-виховні завдання.
6. Охарактеризуйте основні сучасні вимоги до викладання шкільного курсу з правознавства.
7. Визначте основні компетентності учнів, які формуються на уроках правознавства.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2.

Тема: Шкільна програма з дисципліни «Основи правознавства».

План

1. Пояснювальна записка програми шкільного курсу правознавства, її зміст та призначення.
2. Зміст програми шкільного курсу правознавства.
3. Структура програми.
4. Календарно-тематичне планування шкільного курсу правознавства.

Перше питання. Необхідно охарактеризувати «Пояснювальну записку програми шкільного курсу правознавства», загальну характеристику предмету. Метою навчання правознавства на базовому рівні середньої освіти є надання учням/ученицям основ правових знань, виховання поваги до гідності людини, права, державотворчих і правотворчих традицій, любові до держави Україна, забезпечення умов для формування правової культури, правових орієнтирів і правомірної поведінки. Основи правознавства як навчальний предмет сприяє становленню особистості учня/учениці, розвитку критичного мислення й логіки, здатності розуміти й оцінювати правові явища та процеси, аналізувати різноманітні життєві ситуації відповідно до дії правових норм; спонукає ставити запитання та шукати відповіді щодо ролі права, значення прав людини в житті суспільства і держави. Опанування основами правознавства спрямоване на формування системи цінностей, правосвідомості, правової культури учнів/учениць, пробудження їхнього інтересу до права, заохочення до свідомої реалізації, застосування й дотримання правових норм.

Друге запитання. Варто охарактеризувати особливості змісту програми. Програма з основ правознавства реалізує положення Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, конкретизує зміст та вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів із основ правознавства. Вона виконує такі функції: 1) інформаційно-методичну, що дає можливість усім учасникам освітнього процесу, авторам навчально-методичного забезпечення дізнатися про мету, завдання та шляхи їх досягнення у межах навчального предмета; 2) організаційно-методичну, що передбачає розподіл навчального матеріалу на етапи опанування ним, визначення кількісних і якісних характеристик навчання для укладання поурочно-

го планування й оцінювання результатів навчання учнів/учениць. Зміст навчального матеріалу побудований на основі людиноцентричного й аксіологічного підходів у контексті юридичної науки, де право виступає інструментом добра та справедливості. Методологія відбору змісту програмового матеріалу базується на загальнолюдських цінностях (право, справедливість, гідність, права і свободи людини, демократія), системі наукових ідей і понять юридичної науки, сучасних психолого-педагогічних вимогах до навчання учнів / учениць на базовому рівні середньої освіти. Зміст предмета відповідає віковим особливостям дев'ятикласників/дев'ятикласниць та сучасним освітнім викликам. Засвоєння програмового змісту забезпечує набуття учнями/ученицями ключових та загальнопредметної (правової) компетентностей. У програмі особливу увагу приділено правовідносинам, учасниками яких є неповнолітні особи. Це сприяє як формуванню конкретних знань і загальноправових уявлень учнів/учениць, так і застосуванню ними правових знань для реалізації й захисту прав, свобод і законних інтересів, регулюванню взаємовідносин з іншими людьми, вибору правомірних моделей поведінки в життєвих ситуаціях. Рекомендована кількість годин на вивчення предмета «Основи правознавства» – 35 годин на рік. Програма передбачає чіткі орієнтири для оцінювання результатів навчання учнів / учениць, що сприяє активізації їхньої пізнавальної діяльності й усуває перевантаження.

Третє запитання. Основними компонентами змісту предмета є: зміст правознавчого навчального матеріалу та перелік державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів/учениць, на який учитель/вчителька орієнтується під час вивчення конкретних тем. До кожної теми подано перелік основних питань змісту, які обов'язково мають бути відображені в підручниках чи навчальних посібниках. Дев'ятикласники/дев'ятикласниці засвоюють їх у вигляді знань про правові явища і процеси, юридичних понять різного рівня складності й узагальнення.

Вступ (орієнтовно 1 год.) до предмета актуалізує знання та уявлення учнів / учениць про людину як найвищу цінність, про свободу, рівність, справедливість як основоположні поняття, мораль та релігію як інструменти впорядкування суспільних відносин.

Розділ I «Основи теорії права і держави» (орієнтовно 4 год.) розглядає право як продукт соціального розвитку, що обслуговує інтереси людини, а державу – як інститут, що у правовий спосіб

забезпечує організацію суспільства та інтереси людини. Основні категорії розділу – право та держава. Учні / учениці мають опанувати знаннями про соціальні норми та їх види, ознаки, джерела та систему права, передумови виникнення держави, її ознаки, функції та форму. Особливий акцент слід зробити на цінності права та соціальному призначенні держави.

У розділі II «Реалізація права» (орієнтовно 4 год.) учні/учениці опановують такими чільними поняттями правознавства як правовідносини, правопорушення та юридична відповідальність. Тут увагу слід зосередити на підставах виникнення, зміни та припинення правовідносин, розглянути юридичні факти та їх види (події та дії), зацентувати увагу учнів на ознаках правопорушення, їх видах, підставах юридичної відповідальності, правовідносинах, в яких беруть участь неповнолітні.

Розділі III «Взаємозв'язок людини і держави» (орієнтовно 8 год.) присвячений питанням прав людини, механізмам їх захисту та основам конституційного права. У цьому розділі учні/учениці осмислюють такі складні категорії як права людини та верховенство права, знайомляться з поколіннями прав людини та механізмами захисту прав і свобод людини в Україні, розширюють свої знання про демократію, Конституцію України та конституційний лад нашої держави, тлумачать поняття «людина», «особа» і «громадянин», розглядають форми й види звернення громадян, опановують знаннями про конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні, повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, зміст правового режиму надзвичайного та воєнного стану й особливості додержання прав і свобод людини і громадянина в умовах такого режиму. Особливої уваги потребують питання зобов'язання держави у сфері прав людини, що виявляється у повазі до прав людини, їх захисті й забезпеченні.

Теми розділу IV «Неповнолітні як суб'єкти цивільних, сімейних, трудових, адміністративних і кримінальних правовідносин» (орієнтовно 11 год.) присвячені розгляду питань окремих галузей права, зокрема тих, що стосуються неповнолітніх: власність, договірні відносини, сім'я, взаємовідносини із батьками, працевлаштування, захист прав споживачів, адміністративна та кримінальна відповідальність тощо. Учні / учениці опановують такими основними поняттями як цивільна правоздатність та цивільна дієздатність, правочин, договір, спадщина, споживач, шлюб, сім'я, робочий час

і час відпочинку, адміністративне правопорушення, адміністративне стягнення, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, злочин, покарання. Особливу увагу слід звернути на такі питання: права й обов'язки неповнолітніх як користувачів мережі Інтернет; здійснення неповнолітніми права на результати інтелектуальної власності; права дитини та захист дитини від жорстокого поводження, експлуатації або інших форм насильства. При вивченні тем розділу рекомендується залучати учнів/учениць до розв'язання правових ситуацій / юридичних задач, правової оцінки життєвих ситуацій та поведінки осіб, аналізу фрагментів нормативно-правових актів тощо.

Метою розділу V «Правнича професія» (орієнтовно 3 год.) є познайомити учнів/учениць зі світом правничих професій, повноваженнями та видами діяльності правників, працівників правоохоронних органів та правозахисників, морально-етичним спрямуванням професії правника, надати практичних умінь у комунікації з представниками правоохоронних органів. Увагу слід зосередити на основному призначенні правника у сучасному демократичному суспільстві – захисті прав та законних інтересів людини, а також на тих життєвих ситуаціях, в яких потрібна допомога представника правничої професії, працівника правоохоронного органу чи правозахисника. Зміст тем розділу має профорієнтаційний характер та орієнтує учнів/учениць на вибір відповідного профілю навчання. Зміст тем розділів не розподілений за окремими уроками. Вчителі, автори підручників визначають тему уроку, кількість, обсяг і перелік питань, які вивчатимуться, орієнтуючись на вимоги до підготовки учнів/учениць. Пропоновані програмою питання є мінімумом знань, що підлягають обов'язковому засвоєнню учнями/ученицями на різних рівнях навчальних досягнень відповідно до розвитку їхніх пізнавальних можливостей. Вимоги до результатів навчання учнів/учениць подано в програмі як перелік умінь, навичок та оцінок, яких вони мають набути під час вивчення певної теми. Цей перелік відповідає вимогам Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, є їх детальною конкретизацією, на яку має орієнтуватись учитель/вчителька, забезпечуючи виконання навчальної програми з предмета.

Четверте запитання. Календарне планування з основ правознавства 9 клас (1 година на тиждень, 35 – на рік). 10 клас – 3 год. на тиждень 105 год.; 11 клас. – 3 год. на тиждень.

Література

Основна:

1. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
3. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 15–23.
4. Караваєва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.
5. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.
6. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. – 2-ге вид. Київ : А.С.К., 2001. 240 с.
7. Наровлянський О. Сучасний урок правознавства: поради щодо використання різноманітних методів вивчення права. URL: <https://vseosvita.ua/news/suchasnyi-urok-pravoznavstva-porady-shchodovykorystannia-riznomanitnykh-metodiv-vyvchennia-prava-49169.html>
8. Наровлянський О. Д. Дидактичні матеріали з основ правознавства : навч. посібник. Київ : Юрінком, 1999. 120 с.
9. Правова освіта в навчальних закладах. Методичні рекомендації. Краматорськ, 2017. 20 с.
10. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.
11. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства : метод. посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
12. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: монографія. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2015. 360 с.
13. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.
14. Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І. Основи правознавства : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.
15. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

Додаткова:

1. Євтушенко Р. І., Галегова О. В. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 224 с.

2. Концепція правової освіти у загальноосвітній 12-річній школі. *Книга вчителя історії, етики, основ правознавства*. Харків, 2006. С. 113–116.

3. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

4. Мокрогуз О. П., Ермоленко А. О., Кагітіна Н. А. Тиждень історії та правознавства в школі. Харків : Ранок, 2008. 160 с.

5. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.

6. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с.

7. Нікітіна І. П., Галегова І. П., Нікітін Ю. О. Настільна книга молодого вчителя історії та правознавства. Харків : Ранок, 2010. 256 с.

8. Основи правознавства. 9 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>.

9. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487.

10. Правова енциклопедія школяра / В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер. авт. кол.), Л. О. Лоха. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 440 с.

11. Правове виховання і права освіта в 1–8 класах // Конституція України і Основи правознавства в школі : книга для вчителя / І. Б. Усенко, С. В. Бобровник, В. І. Ваксман та ін. Київ : Укр. центр правничих студій, 1999. С. 202–205.

12. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте зміст програми шкільного курсу правознавства.
2. Охарактеризуйте пояснювальну записку програми шкільного курсу.
3. Охарактеризуйте структуру програми шкільного курсу правознавства.

4. Визначте календарно-тематичне планування шкільного курсу правознавства.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3.

Тема: Основні засоби навчання шкільної правознавчої освіти (2 год.).

План

1. Зміст, структура, принципи побудови різних варіантів підручників з правознавства. Методичні вимоги до підручника з правознавства.
2. Характеристика навчально-методичної літератури з правознавства.
3. Наочність на уроках правознавства: характеристика, правила застосування та виготовлення в процесі навчання.
4. Технічні засоби навчання на уроках правознавства: класифікація, принципи та прийоми використання.

Перше питання. Необхідно охарактеризувати шкільні підручники з правознавства, зокрема підручники для 9-11 класів. Так, шкільний підручник (*Наровлянський О. Д. Основи правознавства : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2017. 192 с.*) складається з п'яти розділів і 24 параграфів. Працюючи на уроках, учні вчать правильно діяти в різноманітних життєвих ситуаціях, знаходити вихід у складних обставинах, у яких не можна обійтися без допомоги законів держави та її органів. Основна мета навчального курсу «Основи правознавства» – не завчити певні поняття чи норми правових актів, а навчитися діяти в різних життєвих ситуаціях, приймати правомірні рішення та реалізовувати їх. На уроках учні використовуватимуть різноманітні цікаві форми роботи. Вихованці не лише слухатимуть вчителя, а й висловлюватимуть свою думку, обговорюватимуть різноманітні ситуації та проблеми. Щоб устигнути все на уроці, необхідно навчитися правильно працювати. Передбачено різні форми організації праці: мозковий штурм, дискусія, робота в парах або малих групах, розв'язання юридичних задач, аналіз ситуацій та інші.

На сучасному етапі розроблено цілу низку вимог до структури шкільного підручника з правознавства. Підручник повинен мати

зміст з нумерацією сторінок, у якій чітко відображається рівномірний розподіл матеріалу. У змісті підручника є такі структурні елементи як: вступ, висновки, узагальнювальні тексти, наочні схеми, таблиці, завдання на систематизацію та самооцінювання навчальних досягнень учнів. Він повинен мати додатки: тлумачний словник, словник правових термінів, довідкові таблиці даних, список сучасної додаткової літератури, алфавітний покажчик. Доцільно, щоб кожен розділ підручника відповідав одній навчальній темі. У межах одного розділу бажано чергувати різні види діяльності (практичні роботи, вправи, запитання та ін). Відображені види діяльності мають сприяти набуттю навичок та вмінь (життєвих, практичних, пізнавальних).

Друге запитання. Навчально-методична література досить різноманітна, тому варто зосередитися на кількох посібниках: Андрусішин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства» : підручник. Київ : Знання, 2008. 301 с.; Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навчальний посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.; Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: метод. посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

Третє запитання. Сучасний процес навчання курсу «Основи правознавства» не можна уявити без використання наочності. Саме вона мусить доповнювати урок правознавства. Використання наочності на уроках правознавства сприяє більш ефективному засвоєнню знань. Учитель повинен пам'ятати, що зорова пам'ять у багатьох дітей розвинута сильніше, ніж слухова, а в комплексі зорова й слухова пам'ять значно покращують процес запам'ятовування правових понять, термінів, визначень тощо. Тому немає сумніву щодо прогресивного значення застосування наочності на уроках правознавства. Однак дуже часто молоді вчителі не дуже вдало її використовують. Тому необхідно вивчати передовий досвід педагогів.

Четверте запитання. Існує кілька класифікацій технічних засобів навчання (ТЗН) залежно від критерію, за яким класифікують урок. Для уроків правознавства підходить класифікація, в основі якої є «канал надходження інформації» – слуховий, зоровий, одночасно один і другий. Залежно від цього фахівці поділяють ТЗН на три групи : 1) фонограми (записи на USB-пристрої або диску); 2) відеограми (у формі слайдів, відеофільмів); 3) відеофонограми (у формі озвученого відеофільму, з використанням спеціально розробленої комп'ютерної програми (ПЕОМ), відеозаписи).

Література

Основна:

1. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
3. Караваєва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.
4. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.
5. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. Київ : А.С.К., 2011. 240 с.
6. Наровлянський О. Д. Дидактичні матеріали з основ правознавства : навч. посібник. Київ : Юрінком, 1999. 120 с.
7. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elarkpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
8. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 96 с.
9. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: монографія. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2015. 360 с.
10. Сучасний урок правознавства [Вебінар]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aHE4ffyeew&ab_channel=%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0
11. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства. Історія України. 2003. № 5. С. 22–23.
12. Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І. Основи правознавства : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.
13. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

Додаткова:

1. Дрожжина С. В. Основи правознавства. Наочний довідник. Київ-Харків: Веста, 2007. 120 с.

2. Євтушенко Р. І., Галегова О. В. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 224 с.

3. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

4. Мокрогуз О. П., Ермоленко А. О., Кагітіна Н. А. Тиждень історії та правознавства в школі. Харків : Ранок, 2008. 160 с.

5. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.

6. Нікітіна І. П., Галегова І. П., Нікітін Ю. О. Настільна книга молодого вчителя історії та правознавства. Харків : Ранок, 2010. 256 с.

7. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487.

8. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

9. Рябовол Л. Т. Наочні методи навчання правознавства. *Науковий огляд: міжнародний науковий журнал*. 2014. № 1 (Т. 2). С. 111–117.

10. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 292-297.

11. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст, структуру шкільного підручника з правознавства.

2. Охарактеризуйте навчально-методичної літератури з правознавства.

3. Визначте правила застосування наочності.

4. Охарактеризуйте застосування технічних засобів навчання.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 4.

Тема: **Форми та методи навчання у шкільному курсі правознавства (2 год.).**

План

1. Форми навчання правознавства у школі. Фронтальна, групова та індивідуальна робота на уроці правознавства.
2. Класифікація методів навчання правознавству. Усний виклад навчального матеріалу на уроках з основ правознавства.
3. Класифікація юридичних термінів і понять. Методика формування правових понять на уроках правознавства.
4. Методика формування шкільної правничої бібліотеки. Використання нормативно-правових актів на уроках з правознавства.

Перше питання. Викладаючи курс «Основи правознавства», вчителю необхідно застосовувати різні форми та методи навчання. Крім традиційних уроків, слід використовувати шкільну лекцію, ділові ігри, організовувати роботу з текстами нормативно-правових актів. Для вироблення навичок аналізу доцільно пропонувати учням юридичні задачі, обговорювати відомі їм з власного життєвого досвіду, з творів літератури та мистецтва ситуації правового характеру, слід шпортатися й до публікацій засобів масової інформації. Важливу роль у процесі навчання відіграє й позакласна та позашкільна робота. Правове навчання учнів проходить у школі, на позакласних заходах, поза межами школи. Всюди вчитель правознавства має відігравати провідну роль. Позакласне та позашкільне навчання поглиблює й доповнює той обсяг знань, який учні отримують на уроках правознавства.

Друге запитання. Зауважимо, що протягом тривалого часу у вітчизняній науковій школі панував пояснювально-ілюстративний тип навчання, що забезпечувався системою методів, заснованою на особливостях різних джерел знань. Відповідна класифікація передбачала групування методів за словесними, наочними та практичними напрямками, а у методиці викладання юридичних дисциплін вони поділялися на методи усного викладання, наочного навчання та роботи з друкованими текстами. Окремі методики роботи вчителя були зорієнтовані, насамперед, на формування предметних знань і, меншою мірою, на розвиток пізнавальної активності, самостійності та інтелектуальних здібностей учнів.

Третє запитання. У навчанні сформоване поняття є фундаментом будь-якого нового знання. Зміст правознавства на емпірич-

ному рівні охоплює фактичний матеріал, що відображає ознаки і властивості правових подій, явищ, процесів із зовнішньої сторони, на теоретичному – передбачає осмислення внутрішньої сутності фактів, оволодіння системою наукових понять, висновків, зв'язків, державно-правових закономірностей тощо. Правнича наука за своїм змістом є системою упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування й розвитку. Її особливість – об'ємний теоретичний матеріал та значна кількість понять як його структурних одиниць, що відображають факти державно-правової дійсності в їхніх істотних властивостях (ознаках), зв'язках та відношеннях. Поняттєвий апарат учня формується в процесі його суб'єктивної пізнавальної діяльності (пізнання права) та теоретичного мислення. Правові поняття є осередком юридичних знань, результатом узагальнення найважливіших ознак правових явищ та пізнання їх сутності. Вони не є незмінними – правові поняття постійно розвиваються, коректуються, наповнюються новим змістом. Багато правових понять (дефініцій) закріплюються в положеннях законодавства, що пояснюється суто практичними потребами правового регулювання суспільних відносин.

Четверте запитання. Для успішного викладання курсу «Основи правознавства» вчителю бажано мати невелику бібліотечку необхідної літератури. Бібліотека – це та матеріальна база, без якої немислиме проведення уроків, семінарів, факультативних занять. Важливу роль має бібліотека й у позакласній роботі учнів. Часто шкільні правничі бібліотеки розташовуються в класі правознавства. Фонди такої бібліотеки мусить безпосередньо формувати вчитель правознавства, і вони повинні використовуватися на кожному уроці. Зібрані в бібліотеці книги розраховані перш за все на учнів. Це, зокрема, Основний Закон (Конституція України), чинне конституційне та галузеве законодавство, а також література теоретичного характеру, яка озброює знаннями про основні юридичні категорії, поняття та правові інститути. Ця бібліотека повинна містити сучасні підручники з курсу «Основи правознавства» та тексти найважливіших конституційних і галузевих законодавчих актів. Підбірку нормативних актів для учнів містять, зокрема, електронні каталоги чинного законодавства (НАУ, «Ліга», «Законодавство»), встановлення яких у комп'ютері значно полегшить роботу вчителя та учнів.

Література

Основна:

1. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
3. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 15–23.
4. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.
5. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. Київ : А.С.К., 2011. 240 с.
6. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
7. Правова освіта в навчальних закладах. Методичні рекомендації. Краматорськ, 2017. 20 с.
8. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 96 с.
9. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.
10. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства. *Історія України*. 2003. № 5. С. 22–23.
11. Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І. Основи правознавства : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.

Додаткова:

1. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.
2. Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О., Кагітіна Н. А. Тиждень історії та правознавства в школі. Харків : Ранок, 2008. 160 с.
3. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с.

4. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

5. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 292-297.

6. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте форми навчання правознавству у школі.
2. Охарактеризуйте фронтальну, групова та індивідуальна роботу на уроці правознавства.
3. Визначте класифікацію методів навчання правознавству.
4. Охарактеризуйте методику формування правових понять на уроках правознавства.
5. Визначте класифікацію юридичних термінів і понять.
6. Як використовуються нормативно-правові акти на уроках з правознавства.
7. Розкрийте методику формування шкільної правничої бібліотеки.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 5.

Тема: Методи активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства (2 год.).

План

1. Значення інтерактивних методів навчання на уроках правознавства. Рівні пізнавальної активності учнів на уроках з основ правознавства.
2. Методи і прийоми активізації навчальної діяльності учнів на уроках з основ правознавства (евристична бесіда, брейнстормінг (мозковий штурм), дискусія, дидактичні та рольові ігри, метод проектів, аналіз проблем, міжпредметні зв'язки).

3. Використання мережі Інтернет у навчанні основам правознавства.
4. Значення самостійної роботи учнів у навчальному процесі.
5. Методи формування навичок самостійної діяльності учнів на уроках з основ правознавства.

Перше питання. Інтерактивне навчання учнів засноване на суб'єкт-суб'єктних відносинах (паритетності) учнів і вчителя, постійній активності конкретного учня та багатосторонній комунікації, конструюванні знань учнем, використанні самооцінки та зворотного зв'язку. Інтерактивне навчання учнів основ правознавства визначаємо як специфічну модель організації пізнавальної діяльності учнів на уроках, якій властиві постійна активна взаємодія і комунікація учнів та вчителя, панування атмосфери співробітництва, підвищення рівня відповідальності учнів за результати навчання. За інтерактивного навчання учень виступає активним учасником подій, власної освіти та розвитку. Вчитель не фокусує навчальний процес на собі, перетворюючись із носія готових знань на організатора пізнавальної діяльності учнів та консультанта. Акцент у викладанні зміщується з монологічного способу подачі інформації та передачі знань вчителем із метою їх подальшого механічного відтворення учнями в сторону діалогу для розвитку критичного мислення та комунікативних навичок школярів.

Друге запитання. Метод навчання – це взаємодія вчителя та учнів, за якої вчитель завдяки системі послідовних і впорядкованих дій організовує за допомогою різних засобів (словесних, наочних) і форм (розповідь, бесіда, екскурсія, лабораторна робота тощо) практичну, пізнавальну діяльність учнів із засвоєння навчального матеріалу. Не завжди вчитель ставить проблему на початку. Він може серією питань вести за собою учнів і привести до вирішення проблеми, сформульованої наприкінці бесіди. Евристичний метод може бути реалізований у різних формах. Так, поставивши або сформулювавши завдання й натрапивши на труднощі учнів, вчитель ставить запитання в більш простій формі або дає аналогічне, але полегшене завдання. В іншому випадку він ділить завдання на 2-3 під завдання, вирішивши які, учні переходять до основного. У третьому випадку вчитель додає до завдання додаткові дані, зменшуючи поле пошуку. Найбільш виразною формою цього методу є евристична бесіда, суть якої полягає в тому, що для пошуку вирі-

шення певної проблеми вчитель вибудовує серію взаємозалежних і таких, які впливають одне з одного, запитань.

Третє запитання. Важливу роль у процесі викладання правознавства в сучасній школі відіграють комп'ютери (ПЕОМ). Більшість шкіл України мають сучасні комп'ютерні класи. Тому вчитель правознавства може проводити певну кількість занять з використанням ПЕОМ. Зокрема, розробивши тестові завдання з кожного розділу навчальної програми, можна закласти їх у пам'ять ПЕОМ і виконувати на уроках правознавства. Встановивши в комп'ютерному класі гарну законодавчу базу, наприклад, «НАУ», «Законодавство», «Ліга» тощо, можна вивчати нове законодавство України на кожному уроці правознавства.

Четверте запитання. Самостійна робота учнів розглядається як: 1) засіб організації та виконання учнями певної пізнавальної діяльності; 2) вид навчальних занять за відсутності вчителя в момент навчальної діяльності учня; 3) якість пізнання та форма організації навчання. Самостійна робота учня з основ правознавства – це його дії за відсутності безпосереднього керування й допомоги з боку вчителя, що має результатом отримання навчального продукту, відповідного заданій меті. Вона відіграє значну роль у формуванні й розвитку предметних умінь та пізнавального інтересу учнів. В ній виявляється індивідуальність кожного учня, формується його інтелект, риси самостійності, глибше засвоюються знання.

Основні етапи організації самостійної діяльності учнів на уроках із основ правознавства: 1) учитель як консультант і організатор самостійної роботи учнів навчає їх елементарним прийомам самостійної роботи; демонструє, як здобувати, аналізувати, узагальнювати знання з різних правових джерел та робити висновки; 2) учень, опанувавши навичками самостійної роботи, готується до дослідницької діяльності: формулює власну думку щодо певних правових понять, розвиває здатність розв'язувати складні нестандартні завдання тощо.

Домашні завдання спрямовані на підвищення пізнавальної активності та самостійності учнів. Вони передбачають: закріплення, поглиблення та розширення знань, умінь і навичок; підготовку учнів до активного сприймання нового матеріалу; розвиток в учнів самостійності мислення, індивідуальних нахилів та здібностей; формування їхніх умінь і навичок самостійної праці. При визначенні форм, змісту, обсягу домашніх завдань, методів їх організації та

способів перевірки вчителю слід враховувати специфіку предмета, пізнавальні можливості учнів, їхні вікові особливості, вольові якості, вподобання тощо. Важливою функцією домашніх завдань є реалізація взаємозв'язку між уроками: домашнє завдання виконують під впливом проведеного уроку, який визначає його зміст, розкриває перед учнями способи діяльності, що доцільно застосувати, а виконане домашнє завдання впливає на наступний урок із предмета. Під час діяльності учнів на уроках як правило мають місце концентроване запам'ятовування й переведення знань в оперативну пам'ять. Тому для фіксування знань у довгостроковій пам'яті учням необхідне повторення – самостійне виконання певного обсягу роботи у вигляді домашніх завдань, за яких стимулюється пізнавальний інтерес до предмета конкретного учня, розвивається його самостійність та відповідальність. Зміст і форма домашніх завдань із основ правознавства обумовлені змістом предмета, його практичною спрямованістю, специфікою організації пізнавальної діяльності учнів, метою й завданнями конкретного уроку. Таке завдання має складатися з обов'язкових (призначених усім учням) завдань та варіативних (проблемних, логічних, творчих) завдань, із яких учні за бажанням обирають ті, що відповідають їхнім здібностям і пізнавальним інтересам.

П'яте запитання. Самостійна робота учня з основ правознавства – це його дії за відсутності безпосереднього керування й допомоги з боку вчителя, що має результатом створення навчального продукту, відповідного заданій меті. Вона відіграє значну роль у формуванні й розвитку предметних умінь та пізнавального інтересу учнів. В ній виявляється індивідуальність кожного учня, формується його інтелект, риси самостійності, глибше засвоюються знання.

Основні етапи організації самостійної діяльності учнів на уроках із основ правознавства: 1) учитель як консультант і організатор самостійної роботи учнів навчає їх елементарним прийомам самостійної роботи; демонструє, як здобувати, аналізувати, узагальнювати знання з різних правових джерел та робити висновки; 2) учень, опанувавши навичками самостійної роботи, готується до дослідницької діяльності: формулює власну думку щодо певних правових понять, розвиває здатність розв'язувати складні нестандартні завдання тощо.

Важливу роль в організації самостійної роботи учнів із основ правознавства відіграє керування вчителем активною пізнаваль-

ною діяльністю учня, врахування ним логіки освітнього процесу, створення проблемних ситуацій на уроці, раціональне поєднання видів самостійної роботи учнів із урахуванням можливості подолання ними певних труднощів, надання уваги підбиттю підсумків виконання учнями самостійної роботи та здійснення її об'єктивної оцінки. Результати самостійної роботи учнів можуть бути представлені на уроках у формі *доповіді, презентації, випереджувально-го завдання, опрацювання результатів інтерв'ювання/анкетування респондентів із тої чи іншої правової проблеми тощо.*

Отже самостійна робота учня уможливорює діагностування його пізнавальних потреб (розширення, поглиблення знань); з'ясування обсягу його інтелектуальних, особистісних (мотиваційних, регулятивних) і фізичних можливостей; визначення найближчої й віддаленої мети самостійної роботи та розроблення конкретного плану довгострокової й короткострокової її програми; визначення часу й форм самоконтролю (проект, презентація, міні доповідь тощо).

Література

Основна:

1. Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Караваєва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.
3. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.
4. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. – 2-ге вид. Київ : А.С.К., 2001. 240 с.
5. Наровлянський О.Д. Дидактичні матеріали з основ правознавства : навч. посібник. Київ : Юрінком, 1999. 120 с.
6. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
7. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.

8. Сучасний урок правознавства [Вебінар]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aHE4ffyjeew&ab_channel=%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0

9. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства : метод. посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

10. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: монографія. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2015. 360 с.

11. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.

12. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства. *Історія України*. 2003. № 5. С. 22–23.

13. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

14. Фіцула М. М. Правове виховання учнів : метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 148 с.

Додаткова:

1. Євтушенко Р. І., Галегова О. В. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 224 с.

2. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / І. Б. Усенко [та ін] ; ред. І. Б. Усенко. Київ : Український центр правничих студій, 1999. 355 с.

3. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

4. Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О., Кагітіна Н. А. Тиждень історії та правознавства в школі. Харків : Ранок, 2008. 160 с.

5. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с.

6. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

7. Рябовол Л. Контроль навчальних досягнень учнів з правознавства : поняття, принципи, функції, мета, суб'єкти, об'єкти, критерії оцінювання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (Ч. 2). С. 61–68.

8. Рябовол Л. Т. Наочні методи навчання правознавства. *Науковий огляд: міжнародний науковий журнал*. 2014. № 1 (Т. 2). С. 111–117.

9. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки.* 2014. Вип. 132. С. 292-297.

10. Урбанська О. М. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства. *Таврійський вісник освіти.* 2014. № 3. С. 233-242.

11. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте значення інтерактивних методів навчання на уроках правознавства.
2. Визначте рівні пізнавальної активності учнів на уроках з основ правознавства.
3. Охарактеризуйте методи і прийоми активізації навчальної діяльності учнів на уроках з основ правознавства.
4. Визначте як використати мережу Інтернет у навчанні основ правознавства.
5. Які методи формування навичок самостійної діяльності учнів на уроках з основ правознавства.
6. Значення самостійної роботи учнів у навчальному процесі.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 6.

Тема: Педагогічна діагностика знань та умінь учнів на уроках правознавства (2 год.).

План

1. Завдання й функції перевірки навчальних досягнень учнів. Основні види й форми контролю на уроках з правознавства.
2. Критерії оцінювання освітніх досягнень учнів під час вивчення правознавства.
3. Організація й методичні прийоми перевірки результатів навчальної діяльності учнів на уроках правознавства.
4. Типові помилки у процесі перевірки знань і вмінь учнів.

Перше питання. Складовою частиною контролю знань є перевірка, завдання якої – виявити знання, уміння та навички учнів і

порівняти їх з вимогами, визначеними навчальними програмами. Контроль здійснюється виключно з метою оцінювання знань, умінь та навичок. Заключний етап контролю в цьому випадку – виставлення педагогом певної оцінки. Виконуючи функцію керівництва навчально-пізнавальною діяльністю, контроль не завжди супроводжується виставленням оцінок. Він може виступати як спосіб підготовки до сприйняття нового матеріалу, виявлення готовності студентів до засвоєння знань, умінь та навичок. У процесі контролю формуються та удосконалюються загальні, спеціальні практичні навички, уміння. Контроль має важливе навчальне і розвиваюче значення. За місцем, яке посідає контроль у навчальному процесі, розрізняють його види: попередній, поточний, рубіжний і підсумковий контроль.

Друге запитання. Перевірка якості засвоєння матеріалу з курсу «Основи правознавства» здійснюється головним чином шляхом усної чи письмової форми опитування. Інколи перевірка відбувається шляхом роботи з таблицями, з цифровими показниками та іншим графічним матеріалом. Зазначені види перевірки можуть застосовуватися у двох основних організаційних формах: індивідуальній і фронтальній. Застосовується також, так зване, групове опитування, коли перевіряється засвоєння матеріалу групою учнів одночасно (наприклад, шляхом усної чи письмової перевірки).

Третє питання. Виставляючи оцінку, вчитель встановлює, чи правильно відповідав учень, багато чи мало допустив помилок, які це помилки – грубі чи незначні. Педагог зауважує, які ознаки явища не охарактеризовані, які вказані неправильно, чи знав учень визначення, а якщо знав, то в чому полягала їх неточність, неправильність, які пояснення надані неправильно й у чому полягає їх хибність. Учитель враховує у процесі виставлення оцінки знань учнів і те, чи повністю були виправлені та пояснені свої помилки, тобто наскільки учні під час перевірки їх усвідомили.

Четверте запитання. Є велика кількість прийомів та методів перевірки знань. У цьому контексті важливо, щоб питання, які формулює вчитель правознавства, були доступні, зрозумілі та точні для учня. Крім того, питання повинні формуватися до основного, а не до другорядного матеріалу. Слід порекомендувати молодому вчителю правознавства, щоб той уникав подвійних чи потрійних питань, або таких, на які можна дати кілька альтернативних відповідей. Важливо ще й так формулювати питання, щоб у них не

було підказок, адже це не буде сприяти творчому мисленню учня. Зазначимо, що питання, які ставить учитель, мають бути граматично правильно побудовані, адже мова учителя має бути зразком для учня. Поставивши питання, вчитель повинен не підганяти учня, а дати йому час на обдумування. Причому вчитель може слухати відповідь: одного учня на поставлене запитання; кількох учнів на поставлене питання, коли кожен відповідає на підпункти визначеної теми; «ланцюжком», коли один учень починає розкривати тему, вчитель його зупиняє і викликає іншого для продовження.

Література

Основна:

1. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
3. Караваєва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.
4. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.
5. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. – 2-ге вид. Київ : А.С.К., 2001. 240 с.
6. Наровлянський О.Д. Дидактичні матеріали з основ правознавства : навч. посібник. Київ : Юрінком, 1999. 120 с.
7. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
8. Сучасний урок правознавства [Вебінар]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aHE4ffyjeew&ab_channel=%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0
9. Правова освіта в навчальних закладах. Методичні рекомендації. Краматорськ, 2017. 20 с.
10. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 96 с.
11. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.

12. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства. *Історія України*. 2003. № 5. С. 22–23.

13. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

14. Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І. Основи правознавства : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.

Додаткова:

1. Дрожжина С. В. Основи правознавства. Наочний довідник. Київ-Харків: Веста, 2007. 120 с.

2. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

3. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с.

4. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487.

5. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

6. Рябовол Л. Контроль навчальних досягнень учнів з правознавства : поняття, принципи, функції, мета, суб'єкти, об'єкти, критерії оцінювання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (Ч. 2). С. 61–68.

7. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 292-297.

8. Святокум О. Є. Основи правознавства. 9 клас : міні-конспекти уроків до підручника О. Є. Святокум, І. О. Святокума. Харків : Ранок, 2017. 40 с.

9. Урбанська О. М. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 3. С. 233-242.

10. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Завдання й функції перевірки навчальних досягнень учнів.
2. Розкрийте основні види й форми контролю на уроках з правознавства.
3. Визначте критерії оцінювання освітніх досягнень учнів під час вивчення правознавства.
4. Охарактеризуйте організацію й методичні прийоми перевірки результатів навчальної діяльності учнів на уроках правознавства.
5. Визначте типові помилки у процесі перевірки знань і вмінь учнів.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 7.

Тема: Сучасний урок правознавства (2 год.).

План

1. Сучасний урок правознавства як навчальне заняття: типологія, структура, вимоги до проведення.
2. Підготовка вчителя до уроку правознавства. Визначення мети і завдань уроку правознавства (очікуваних результатів уроку).
3. Етапи проведення вчителем уроку правознавства.
4. Конспект (план) уроку основ правознавства.

Перше питання. У навчальній програмі «Основи правознавства» (9 клас) зафіксовано такі типи уроків: вступний урок, актуалізація знань учнів про державу і право з курсів історії, ознайомлення учнів із метою вивчення предмета, його особливостями та формами роботи на уроках і вдома. Уроки засвоєння нової навчальної інформації: набуття учнями нових правових знань, формування предметних умінь, конструювання ними знань, умінь, ставлень через задіяність у тих чи інших видах пізнавальної діяльності – роботі з підручником та юридичними документами, виконанні пізнавальних завдань і вправ, розгляді правових ситуацій тощо.

Практичні заняття: уроки застосування правових знань, формування й удосконалення предметних умінь, що допомагають учням сформувати уявлення про навчальну тему.

З урахуванням загальних положень дидактики, особливостей і специфіки курсу як логічно поєднаної системи знань можна виділити такі вимоги до проведення уроків з курсу «Основи правознавства»:

- урок має в комплексі вирішувати завдання освіти, виховання та розвитку учнів (з урахуванням навчальної мети уроку);
- тема уроку визначається програмою та викладається відповідно до змісту підручника. Учителю має простежити, щоб інформація, яку отримують учні, була не тільки теоретично розроблена, а й доступна для розуміння та засвоєння. Ретельний добір та дозування навчального матеріалу сприяє реалізації мети уроку й одночасно запобігає перевантаженню школярів домашніми завданнями;
- додатковий матеріал, що використовується вчителем на уроці, має ілюструвати та конкретизувати поняття курсу. При цьому вчителю не слід уникати ознайомлення школярів зі спірними питаннями, дискусійними концепціями тощо;
- зміст уроку кожної теми має бути якомога тісніше пов'язаний з реаліями сьогодення, процесами та явищами, що відбуваються у найближчому соціальному оточенні школяра та у суспільстві в цілому. Інакше засвоєні морально-правові поняття перетворяться на абстрактні, схоластичні догми, жодним чином не пов'язані з особистим досвідом учня;
- кожний урок має будуватися з урахуванням реалізації головної навчально-виховної мети курсу (виходячи, звичайно, з можливостей і специфічних завдань теми). Тому в процесі підготовки до нього важливо визначити місце теми у тематичному блоці, розділі, її значення в усій системі правознавства. Уроки курсу «Основи правознавства» мають бути взаємно пов'язані за змістом, завданнями, дозуванням навчального матеріалу, методичними прийомами роботи з учнями та розвитком у них певних умінь та навичок. Кожне поняття, сформоване у попередніх темах, має збагачуватись і розкриватись під час вивчення наступних розділів курсу й одночасно бути підґрунтям для засвоєння нового навчального матеріалу;
- будучи частиною педагогічного процесу, урок одночасно має бути тематично цілісним і завершеним. Учителю слід чітко

- визначати дозування навчального матеріалу, уникаючи перенесення недоопрацьованої теми на наступний урок;
- урок курсу «Основи правознавства» повинен сприяти розвиткові пізнавальної активності та самостійності учнів. Тому під час підготовки до нього важливе місце належить добору ефективних засобів та методів навчання для керування пізнавальною діяльністю учнів та розвитку в них здатності самостійно засвоювати знання;
 - курс «Основи правознавства», як і всі суспільствознавчі шкільні дисципліни, вимагає реалізації на уроках ретроспективних та перспективних міжпредметних зв'язків. Його зміст побудовано з урахуванням знань, які здобуваються учнями у процесі вивчення інших предметів гуманітарного циклу (історії, літератури). Залучаючи ці знання під час опрацювання окремих тем, формування понять і у вирішенні правових ситуацій, учитель має враховувати і перспективні міжпредметні зв'язки. Набуті учнями правові знання, засвоєні терміни, поняття мають бути використані при вивченні інших дисциплін, стати основою формування нових предметних знань і категорій.

Друге запитання. Вибудова й дотримання вчителем структури компетентісно орієнтованого уроку з основ правознавства дає змогу розгортати діяльність учнів у певній логіці, нарощувати правові знання, удосконалювати предметні вміння, оцінювати досягнуті учнями результати та планувати подальшу навчальну діяльність. Підготовка до уроку вчителем розпочинається з підбору необхідної літератури до якої повинні входити як навчально-методичні джерела, так і підручники.

У процесі підготовки до проведення уроку вчитель правознавства проходить певні етапи:

I. Ознайомлення з розділом програми, що підлягає вивченню, з пояснювальною запискою до програми, а також з порадами інших вчителів та методистів до вибору методики.

II. Вивчення матеріалу, з використанням відповідних навчально-методичних посібників, підручників, наукових статей, законодавчої бази.

III. Чітке визначення на початковому етапі головної мети уроку відповідно до теми.

IV. Визначення типу та структури уроку (урок викладу нових знань; комбінований; повторювально-узагальнюючий; урок-практикум; уроки у формі рольової гри, колоквиуму, «круглого столу»; урок перевірки знань та ін.) і часу для кожного виду діяльності та певних визначених питань.

V. Аналіз особливостей учнівської аудиторії з урахуванням реальних можливостей, а також психологічного і фізичного стану школярів, ступеня втомленості, а також вироблення навичок індивідуального підходу та підбір відповідних методів і прийомів навчання.

VI. Виготовлення, якщо це необхідно, наочних посібників;

VII. Складання плану-конспекту уроку (визначення основних моментів і понять відповідної теми; визначення складних понять та розроблення до них прикладів, які б полегшили сприйняття).

Предмет буде вивчатися із задоволенням, якщо цікаво будуть подані ідеї, теми, зміст навчання. Тому важливо таким чином будувати процес викладання правознавства, щоб у ньому було якомога більше проблемних ситуацій з незвичайними й оригінальними прикладами, питаннями, завданнями. Процес навчання для учнів стане привабливішим, якщо вчитель частіше буде звертатися у процесі спілкування з дітьми на уроках до дискусійних гіпотез, висвітлювати різноманітні погляди на проблеми. Кожний шкільний урок є передачею інформації (знань), а разом з цим виконує виховну функцію. Саме тому кожен урок може формувати в учнів дисципліну, творчість, ініціативу, самостійність. Для того щоб предмет, який викладається, постійно пробуджував інтерес учнів, бажання його вивчати, необхідно урізноманітнювати форми подання нової інформації на уроках. Потрібно враховувати, що діти не люблять займатися сумними справами. Головним є те, щоб урок завжди був творчим, був засобом зацікавленості спілкування учня й учителя. Відомо, що чим більше ініціативи та новацій і менше застарілих односторонніх схем в організації спілкування на уроці, тим швидше і краще вчитель зможе виконати своє професійне завдання – навчити правильно й уміло трактувати норми права.

Третє запитання. Для реалізації компетентнісного навчання учнів основ правознавства структура уроку має складатися з трьох етапів:

1. *Вступна частина уроку.* Мотивація та актуалізація знань учнів, з метою сфокусувати увагу учнів на проблемі, викликати інте-

рес до обговорюваної теми. Прийоми: запитання, цитата, коротка історія, невеличке завдання, розминка тощо.

Оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результаті з метою забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто чого вони повинні досягти в результаті уроку і що від них очікує вчитель. Вступна частина уроку обіймає приблизно до 5 хв.

2. Основна частина уроку. Надання необхідної інформації з метою надати учням достатньо навчальної інформації для того, щоб на її основі виконувати практичні завдання. Методи та прийоми: міні-лекція, опрацювання роздаткового матеріалу, презентація домашнього завдання. Для економії часу на уроці і для максимального ефекту уроку можна подавати інформацію в письмовому виді для попереднього (домашнього) вивчення. Наприклад, деякі уроки побудовані таким чином, що в підручнику є інформація, достатня для виконання завдань. На самому уроці вчитель може ще раз звернути на неї увагу (особливо на практичні поради) та, якщо необхідно, прокоментувати поняття й терміни чи організувати невеличке опитування (до 10 хв.). Інтерактивна вправа – центральна частина уроку з метою практичного опанування учнями матеріалу, досягнення поставлених завдань уроку. Тут учитель виступає організатором, помічником, консультантом – він надає учням максимум можливостей для самостійної роботи, взаємодії й навчання у співпраці одне з одним. Інтерактивна частина уроку потребує до 25хв.

3. Підсумкова частина уроку. Підведення підсумків, оцінювання результатів уроку з метою усвідомлення того, що було зроблено на уроці, чи досягнуті поставлені цілі, як можна застосувати отримане на уроці в житті та навчанні. Бажано проводити у формі запитань: що нового дізналися; чого навчилися; як це може бути корисним в житті тощо. Крім того, можна ставити запитання стосовно самого уроку, приміром: що було найбільше вдалим; що сподобалося; що вдалося; що не вдалося, чому; що потрібно змінити в майбутньому. Важливо, щоб самі учні сформулювали відповіді на ці питання. Підбиття підсумків уроку потребує до 5 хв. часу

Четверте запитання. Конспект уроку – це допуск вчителя до проведення уроку. Вимоги до складання плану-конспекту уроку:

1. Визначення загальних відомостей про урок (дата, час, клас).
2. Визначення теми уроку (відповідно до навчальної програми).
3. Визначення типу уроку.

4. *Формування мети уроку.* Правильно поставлена мета сприяє усвідомленню кінцевого результату, а також обумовлює зміст, форми і методи роботи вчителя.

Мета класифікується: 1) дидактична – ставиться в процесі засвоєння учнями нових знань, а також обов'язковим оволодінням конкретними вміннями та навичками роботи з підручниками, законами і підзаконними правовими актами, практичними завданнями; 2) розвивальна – пов'язана з розвитком мислення пам'яті, уваги, вміння аналізувати, систематизувати, порівнювати, зіставляти, вміння правильно і послідовно висловлювати свої думки; 3) виховна – пов'язана з формуванням на матеріалі певної конкретної теми естетичних ідеалів, моральних норм, правової культури та правової свідомості, ставлення до певних явищ й об'єктів правової дійсності.

У конспекті відображаються усі етапи уроку. Плани-конспекти уроків оформляються відповідно до кількості проведених уроків.

Література

Основна:

1. Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.

2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.

3. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.

4. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. – 2-ге вид. Київ : А.С.К., 2001. 240 с.

5. Наровлянський О. Д. Дидактичні матеріали з основ правознавства : навч. посібник. Київ : Юрінком, 1999. 120 с.

6. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elark.pnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

7. Основи правознавства : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Д. Наровлянський. Київ : Грамота, 2017. 192 с.

8. Сучасний урок правознавства [Вебінар]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aHE4ffyjeew&ab_channel=%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0

9. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.

10. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 96 с.

11. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: монографія. Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2015. 360 с.

12. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.

13. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства. Історія України. 2003. № 5. С. 22–23.

14. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

15. Фіцула М. М. Правове виховання учнів : метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 148 с.

Додаткова:

1. Євтушенко Р. І., Галегова О. В. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 224 с.

2. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / І. Б. Усенко [та ін] ; ред. І. Б. Усенко. Київ : Український центр правничих студій, 1999. 355 с.

3. Концепція правової освіти у загальноосвітній 12-річній школі. *Книга вчителя історії, етики, основ правознавства*. Харків, 2006. С. 113–116.

4. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

5. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.

6. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с.

7. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487.

8. Практичний довідник учителя правознавства. *Історія і суспільствознавство в школах України*. 2018. № 1. С. 5–6.

9. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

10. Рябовол Л. Контроль навчальних досягнень учнів з правознавства : поняття, принципи, функції, мета, суб'єкти, об'єкти, критерії оцінювання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (Ч. 2). С. 61–68.

11. Рябовол Л. Т. Наочні методи навчання правознавства. *Науковий огляд: міжнародний науковий журнал*. 2014. № 1 (Т. 2). С. 111–117.

12. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 292–297.

13. Святокум О. Є. Основи правознавства. 9 клас : міні-конспекти уроків до підручника О. Є. Святокум, І. О. Святокума. Харків : Ранок, 2017. 40 с.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте процес підготовки вчителя до уроку правознавства. Визначення мети і завдань уроку правознавства (очікуваних результатів уроку).

2. Охарактеризуйте сучасний урок правознавства як навчальне заняття: типологія, структура, вимоги до проведення.

4. Охарактеризуйте етапи проведення вчителем уроку правознавства.

5. Опишіть конспект (план) уроку основ правознавства.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 8.

Тема: Урок-практичне заняття у шкільному курсі «Основ правознавства» (2 год.).

План

1. Суть поняття «практичне заняття з правознавства», роль і значення практичних занять у формуванні правових компетентностей учнів.

2. Класифікація практичних занять, їх типи та види.
3. Структура уроку-практичного заняття з правознавства.
План-конспект практичного заняття з основ правознавства.
4. Особливості методики проведення юридичних практикумів у шкільному курсі основ правознавства.

Перше питання. У групуванні уроків за характером діяльності вчителя та учнів виділяють такі типи уроків: подання вчителем нового матеріалу (шкільні лекції); заняття лабораторного типу, семінари (практичне заняття); повторювально-узагальнюючі уроки; підсумкові співбесіди, залікові уроки. Важливу роль в активізації пізнавальної діяльності учнів, набутті ними навичок постійного засвоєння знань мають уроки-семінари. Основна увага при їх підготовці зосереджується на попередній самостійній роботі учнів із вивчення нового матеріалу. Урокам-семінарам властиві такі особливості: попереднє (за 2-3 тижні) оголошення вчителем теми і плану уроку, рекомендування джерел, їхня характеристика; самостійна домашня робота школярів над запропонованими джерелами, які розкривають зміст уроку за основними пунктами плану; поглиблене (іноді з елементами дослідження) розроблення учнями окремих питань за рекомендацією вчителя. Безпосередньо на семінарі відбувається обговорення підготовлених виступів та відповідей на запитання, які ставляться в процесі заняття викладачем та учнями. Велику роль при цьому відіграє вступне та підсумкове слово вчителя. Йому належить спрямовувати хід заняття, доповнювати виступи школярів, оцінювати їх за якістю виконання.

Друге запитання. За дидактикою практичне заняття – це форма навчального заняття, що передбачає розв'язання пізнавальних завдань проблемного (дослідницького) характеру шляхом застосування учнями набутих знань та сформованих умінь, у результаті чого учні набувають нові знання і опановують складні предметні вміння. Практичні заняття є формою навчального заняття, на якому вчитель організує детальний розгляд учнями окремих теоретичних положень навчального предмета й формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом виконання відповідно поставлених завдань. Правильно організовані практичні заняття розв'язують, зокрема, такі завдання: поглиблення, закріплення і конкретизація знань; формування практичних умінь і навичок; розвиток умінь спостерігати та пояснювати явища, що вивчаються; розвиток самостійності учнів тощо. Практичні

заняття зміщують акценти у взаємодії вчителя й учнів та учнів між собою, формують вміння учнів самостійно здобувати знання з різноманітних джерел та творчо їх застосовувати.

Третє запитання. Практичні заняття є обов'язковим структурним складником компетентнісного навчання учнів основ правознавства. Вони наближають право як науку до учнів, слугуючи своєрідною формою реалізації зв'язку теорії з практикою. Мета таких занять – поглиблення, розширення, деталізація теоретичних правових знань учнів, розвиток їхнього наукового мислення, юридичної логіки й мови, формування й удосконалення предметних умінь. Це уроки формування й удосконалення предметних умінь учнів через застосування ними нових і раніше засвоєних правових знань для виконання пізнавальних завдань та практичних вправ і набуття ціннісного досвіду. Учителю слід зосереджувати увагу на формуванні та вдосконаленні учнями вмінь використовувати джерела права для відбору й застосування правової інформації, узагальнювати вивчене, обміркувати та висловлювати власне ставлення до правових подій, явищ і процесів.

Четверте запитання. Практичні заняття, передбачають: спосіб діяльності (доведіть, обґрунтуйте, дайте визначення, проаналізуйте, дайте юридичну оцінку, порівняйте, встановіть види, підстави тощо); саме завдання (умови або зміст правової події, явища, процесу, ситуації державно-правової дійсності); джерела інформації, необхідні для аналізу явища, процесу чи розв'язання ситуації (текст підручника, джерела права, нормативно-правові акти, набуті раніше знання учнів, їхній досвід). Такі заняття передбачають переважно самостійну роботу учнів над певним аспектом змісту теми з використанням різноманітних джерел знань (підручників, посібників, довідкового матеріалу, Інтернет-ресурсів тощо). Тут учитель виконує роль консультанта – організатора самостійної роботи учнів, надає їм допомогу відповідно до їхніх пізнавальних можливостей і потреб.

Література

Основна:

1. Андрусин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
3. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.

4. Караваєва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.

5. Наровлянський О.Д. Дидактичні матеріали з основ правознавства : навч. посібник. Київ : Юрінком, 1999. 120 с.

6. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

7. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.

8. Правова освіта в навчальних закладах. Методичні рекомендації. Краматорськ, 2017. 20 с.

9. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 96 с.

10. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.

11. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

12. Фіцула М. М. Правове виховання учнів : метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 148 с.

Додаткова:

1. Дрожжина С. В. Основи правознавства. Наочний довідник. Київ-Харків: Веста, 2007. 120 с.

2. Концепція правової освіти у загальноосвітній 12-річній школі. *Книга вчителя історії, етики, основ правознавства.* Харків, 2006. С. 113–116.

3. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

4. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.

5. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487

6. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

7. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 292-297.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття «практичне заняття з правознавства», роль і значення практичних занять у формуванні правових компетентностей учнів.

2. Охарактеризуйте класифікацію практичних занять, їх типи та види.

3. Визначте структуру уроку-практичного заняття з правознавства.

4. Опишіть план-конспект практичного заняття з основ правознавства.

5. Охарактеризуйте особливості методики проведення юридичних практикумів у шкільному курсі основ правознавства.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 9.

Тема: Позакласні та позашкільні форми навчання правознавства (2 год.).

План

1. Поняття позаурочної, позакласної та позашкільної роботи. Завдання і зміст позакласної роботи з правознавства.
2. Основні форми позакласної роботи з правознавства.
3. Позашкільні форми вивчення правознавства.
4. Роль учителя правознавства в структурі позашкільного вивчення предмета.

Перше питання. Одержані у процесі навчання правові знання поглиблюються і розширюються у позаурочній роботі. Вибір форми чи методу виховного впливу залежить від його мети, змісту, вікових, індивідуальних особливостей учнів та можливостей педагогічного колективу школи. Вибираючи той чи інший метод або

форму позаурочної роботи з учнями, важливо також враховувати, наскільки актуальні вони серед школярів, чи зацікавлюють їх, чи захоплюють і інше. Позаурочна робота включає в себе позакласну та позашкільну роботу з учнями.

Друге запитання. Позакласне навчання поглиблює й доповнює той обсяг знань, який учні отримують на уроках правознавства. Позакласне навчання організовується в позаурочний час, і тому не є обов'язковим для всіх школярів. Зміст позашкільного навчання визначається основними інтересами учнів, які, у свою чергу, формуються під впливом учителя. Ефективність позакласної роботи навчання учнів права залежить від низки обставин, особливо від чіткого планування.

Під час розробки плану слід ураховувати й основні вимоги до нього: – план має доповнювати ті завдання, які постають під час навчання праву на уроці; – має враховувати інтереси дітей; – мусить бути послідовним; – має відповідати фізіологічним особливостям учнів. Можна виділити кілька форм позакласної роботи з правознавства, зокрема такі: бесіди, лекції, кінолекторії, диспути, вікторини, читацькі конференції, факультатив, гурток з правознавства, наукове товариство, екскурсія, читацька конференція, бесіда, диспут, усний журнал, перегляд відеофільмів, зустрічі з працівниками правоохоронних органів поліції, прокуратури, суду.

Найбільш поширеною формою позакласного навчання є факультатив. Факультативні заняття – це не копія уроку, але вони містять багато його елементів. Виокремлюючи насамперед факультатив, слід зазначити, що він не ідентичний позакласній роботі, хоча має з нею багато спільного. Факультативні заняття з правознавства мають поглиблювати знання учнів, формувати в них наукові погляди, розширювати кругозір, створювати сприятливі умови для підготовки учнів до подальшої освіти і вибору майбутньої професії. Варто зауважити, що факультативні заняття з правознавства вчитель мусить будувати за принципом добровільності, що має на меті задовольнити особистий інтерес школяра до предмета. Визначити ступінь інтересу учнів до факультативу можна за допомогою бесіди. Узагальнивши її результати, вчитель мусить продумати зміст курсу, підібрати методичні прийоми і форми занять. Готуючись до проведення факультативу, вчитель передусім повинен вирішити, як часто будуть проводитися заняття: двічі на тиждень по одній годині чи один раз дві години. Тільки після цього можна приступати

ти до планування курсу, враховуючи інтереси та рівень підготовки школярів.

Практика виробила такі форми факультативних занять: лекція, семінар, практикум, конференція, заняття її музеї, відвідання об'єкта вивчення. Можливе і проведення комбінованих занять типу лекція і практикум, семінар і практикум, лекція і семінар. З усіх форм факультативних занять учителі правознавства перевагу надають лекції.

Третє запитання. Не менш важливою є позашкільна робота з правознавства. Хоча вона і не проводиться на базі школи, однак участь учителя правознавства в цій роботі теж відіграє велику роль. Важливо, що цей вид роботи є частиною структури освіти і спрямовується на розвиток здібностей, талантів учнівської молоді, задоволення їхніх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні. Варто зазначити, що позашкільна освіта реалізується через систему навчальних закладів, сім'ю, трудові колективи, громадські організації, товариства, фонди і ґрунтується на принципі свободи вибору типів закладів, видів діяльності. Як правило, позашкільна робота з правознавства проводиться на базі позашкільних навчальних закладів, до яких належать: палаци, будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, бібліотеки, оздоровчі та інші заклади. Відповідно до законодавства України, держава забезпечує умови для здобуття учнями і молоддю позашкільної освіти.

Однією з поширених форм позашкільного навчання з правознавства на базі правоохоронних органів є гуртки «Юних інспекторів руху». Під час роботи в цих гуртках фахівці навчають дітей не лише правил дорожнього руху, а й зразкової поведінки на вулиці. Тематика занять розширюється до вивчення найважливіших розділів галузей права. Результатом навчання на базі правоохоронних органів часто стають змагання. Учні з високою успішністю за участь у роботі цих гуртків та змаганнях заохочуються: від вручення грамот до вступу до ВНЗ МВС. Подібні заходи проводять на своїй базі Міністерство з надзвичайних ситуацій («Юні пожежники», «Юні друзі пожежників»), Державна прикордонна служба («Юні прикордонники»), Державна митна служба, Державна податкова служба тощо. Саме вчитель правознавства мусить налагоджувати зв'язки з відповідними компетентними органами свого району й сприяти відвідуванню учнями таких гуртків, оскільки вони передбачають

змістовне навчання та виховання дітей у душі поваги до закону. Учні в цікавій формі та у невимушеній обстановці під час проведення різних заходів на базі правоохоронних органів закріплюють і поглиблюють вивчення навчального матеріалу з правознавства.

Четверте запитання. У спілкуванні вчителя з учнями важливу роль відіграє зовнішній вигляд вчителя його культура спілкування, голос і інше. Вчителю слід звертати увагу і на такі деталі, як міміка та жести, адже саме з їх допомогою людина може виражати свої емоції. Однак жести, які не властиві конкретному випадку, будуть заважати спілкуванню. Більше того, надмірна жестикуляція ставить у незручне становище вчителя та відволікає увагу учнів від уроку. Тому вчитель має заздалегідь визначати манеру своєї поведінки в класі, адже на уроці потрібна виваженість. Культура спілкування базується на психологічних особливостях людини. Вона становить систему емоційно чутливих, раціональних, вольових реакцій поведінки. У професійній діяльності вчителя не можна не зважати на розмаїття соціальних факторів, які впливають на людину. Безліч наукових, моральних, естетичних, правових знань, якими володіє людина становить її культуру. Зрозуміло, що кожний учитель у спілкуванні зі своїми учнями повинен не лише орієнтуватися в системі правових моральних, естетичних знань, а й зобов'язаний через предмет який викладає, систематично та якісно доводити ці знання до своїх учнів. Слід зазначити, що чим більше такими знаннями володіє вчитель, тим ефективніше його спілкування, тим більше все це сприяє реалізації педагогічних завдань.

Вимоги до знань учителя правознавства: – знання загальної теорії держави та права; – знання системи галузей права; – обізнаність у джерелах курсу (низка підручників та посібників); – обізнаність у державних, юридичних, наукових та періодичних виданнях; – вміння підбору ілюстративного та іншого додаткового матеріалу. Процес навчання праву становить складну взаємодію трьох основних елементів: діяльності вчителя, діяльності учня і змісту навчання, визначеного програмою курсу і матеріалом, що вивчається.

Література

Основна:

1. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
2. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 15–23

3. Караваєва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.

4. Основи правознавства : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Д. Наровлянський. Київ : Грамота, 2017. 192 с.

5. Сучасний урок правознавства [Вебінар]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aHE4ffyjeew&ab_channel=%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0

6. Правова освіта в навчальних закладах. Методичні рекомендації. Краматорськ, 2017. 20 с.

7. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.

8. Фіцула М. М. Правове виховання учнів : метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 148 с.

Додаткова:

1. Євтушенко Р. І., Галегова О. В. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 224 с.

2. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / І. Б. Усенко [та ін] ; ред. І. Б. Усенко. Київ : Український центр правничих студій, 1999. 355 с.

3. Концепція правової освіти у загальноосвітній 12-річній школі. *Книга вчителя історії, етики, основ правознавства*. Харків, 2006. С. 113–116.

4. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

5. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.

6. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. *Теорія держави і права : підручник*. Харків : Консум, 2001. С. 479–487

7. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

8. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 292–297.

9. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття позаурочної, позакласної та позашкільної роботи.
2. Визначте завдання і зміст позакласної роботи з правознавства.
3. Охарактеризуйте основні форми позакласної роботи з правознавства.
4. Визначте позашкільні форми вивчення правознавства.
5. Охарактеризуйте роль учителя правознавства в структурі позашкільного вивчення предмета.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 10.

Тема: Правове виховання школярів (2 год.).

План

1. Поняття, зміст та завдання правового виховання учнів на уроках правознавства.
2. Формування правової культури учнів. Виховання активної правової життєвої позиції школярів.
3. Умови ефективності правового виховання школярів. Основні напрямки оптимізації правового виховання в сучасній Україні.
4. Методика організації та проведення виховних заходів у школі та у процесі позашкільної виховної роботи.

Перше питання. Особливість курсу «Основи правознавства» полягає в тому, що він покликаний сформулювати правове виховання, правову культуру, що означає, насамперед, поважне ставлення до законності, правопорядку, справедливості, до того, що право повинно втілювати, захищати й забезпечувати. Дев'ятикласники, однак, ще багато чого не усвідомлюють, і для них поки що право не становить цінності. Курс покликаний роз'яснити на реальних і виразних фактах, що право є головною цінністю держави. І кожен учень, майбутній громадянин, повинен розуміти точний зміст кожної сформульованої норми права. Але все зазначене є лише передумовою формування ставлення учнів до права й правопорядку як особистісної цінності. Правові знання й уміння самі по собі не виникають. Недостатньо для цього й розкриття корисності права для

різних сфер життя нашого суспільства. Найважливішим завданням сучасної української школи є формування в особі сьогodнішніх школярів майбутньої нації, виховання свідомих, відповідальних людей, і справжніх громадян своєї держави. Визначальною характеристикою громадянської зрілості є розвинена правосвідомість – усвідомлення своїх прав, свобод, обов'язків, і свідоме ставлення до закону, до державної влади. Передумовою формування та розвитку правосвідомості особисті є насамперед освіченість і здатність керуватися відповідними знаннями в умовах сучасного суспільного життя, що досягається засобами громадянської освіти та виховання. Головна мета правового виховання – зацікавити учнів правознавством, озброїти їх уміньми діяти в життєвих ситуаціях відповідно до вимог законів.

Друге запитання. Завдання правового виховання учнів під час навчання в школі полягають у: формуванні в учнів системи знань з питань держави та права, активного розвитку інтересу в учнів шляхом системного розширення і розвитку питань з певної проблеми; формуванні поваги до української держави, органів державного управління; прищепленні навичок правомірної поведінки; вихованні активної суспільно-правової позиції; формуванні потреб і вмінь активно захищати у встановленому законом порядку свої власні права та інтереси, а також права та інтереси інших. Загальна мета правового виховання школярів – формування правової культури шляхом накопичення учнями правових знань, а також формування правових переконань.

Третє запитання. Важливою умовою успіху у правовому вихованні учнів є його планування. Проблеми правового виховання мають становити органічну систему планів класних керівників, вихователів груп продовженого дня, учнівського самоврядування школи. У них повинні бути зазначені точне місце і роль кожного учасника правовиховного процесу, визначені всі необхідні умови тісного взаємозв'язку цього процесу з іншими напрямками виховання. Плани мають ґрунтуватися на всебічному аналізі стану дисципліни і порядку в класі, школі, враховувати вікові особливості учнів та рівень їхньої правової свідомості, передбачати систему органічно пов'язаних між собою виховних заходів. У правовому вихованні важливим є питання, звідки до учнів надходить правова інформація, який виховний інститут має на них найбільший вплив. Джерелами правових знань законослухняних школярів є школа, учителі,

родина, друзі, однокласники, інтернет, телебачення, юридична література і інше. За порадами з правових питань у разі потреби учні звертаються до батьків, учителів, друзів і інших. Підвищенню результативності правового виховання сприяє ретельний аналіз проведеної роботи, виявлення ступеня ефективності тих чи інших виховних заходів, виявлення та усунення причин і умов правопорушень. Узагальнення і висновки допомагають розробляти нові заходи для вдосконалення правового виховання учнів та всієї навчально-виховної роботи школи. У кінцевому підсумку це сприяє зміцненню дисципліни і порядку в школі, попередженню правопорушень неповнолітніх. Вирішальну роль у правовому вихованні учнів має особистість учителя.

Четверте запитання. У процесі позашкільної виховної роботи для правового виховання добирається обсяг і зміст життєво важливої і доступної для шкільного віку правової інформації, яка дасть змогу за обмежений час досягти максимального виховного ефекту, не перевантажуючи пам'ять школяра непотрібними фактами і деталями. Правові знання допомагають співвідносити свої вчинки і поведінку своїх товаришів не тільки із загальноприйнятими моральними нормами, а й з вимогами законів, а також вносити в свою поведінку корективи, змінювати її у правильному напрямку. Водночас не слід перебільшувати значення цих знань, які самі по собі не можуть стати вирішальною умовою дотримання людиною правових норм. Окремі учні, які скоюють правопорушення, іноді краще знають певні вимоги законів, ніж їхні ровесники, але це не стримує їх у конфліктних ситуаціях, не виступає регулятором їхньої поведінки.

Одним із завдань правового виховання у процесі позашкільної виховної роботи є формування в учнів правових почуттів, які б регулювали їхню поведінку: почуття законності обраної мети, правомірності шляхів і засобів її реалізації, справедливості, нетерпимості до порушників норм права, відповідальності тощо. Інакше основними регуляторами їхньої поведінки будуть прості емоції (гнів, страх), які ведуть до ситуативної поведінки, нерідко неправомірної. Наявність правових почуттів допоможе учневі долати різні труднощі, конфліктні ситуації, внутрішні суперечності, вибрати з різних шляхів тільки той, який відповідає нормам права і моралі. Наступним завданням правового виховання учнів є вироблення у них навичок і звичок правомірної поведінки.

На жаль, окремі вчителі помилково вважають, що проводити виховні заходи з правової тематики у процесі позашкільної виховної роботи необхідно тільки з метою уникнення учнями негативних вчинків, і тому правовиховну роботу організують тільки з педагогічно занедбаними учнями, акцентують увагу тільки на кримінальній тематиці. У таких випадках із поля зору педагогів випадає формування правової культури таких учнів, адже їм необхідно мати знання і з інших галузей права, знати ті положення, які безпосередньо стосуються неповнолітніх і допомагають їм виконувати свої соціальні функції.

Література

Основна:

1. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
2. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 15–23.
3. Караваєва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.
4. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. – 2-ге вид. Київ : А.С.К., 2001. 240 с.
5. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elark.pnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
6. Основи правознавства : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Д. Наровлянський. Київ : Грамота, 2017. 192 с.
7. Правова освіта в навчальних закладах. Методичні рекомендації. Краматорськ, 2017. 20 с.
8. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.
9. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства: метод. посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 96 с.
10. Сучасний урок правознавства [Вебінар]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aHE4ffyeew&ab_channel=%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0

11. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.

12. Фіцула М. М. Правове виховання учнів : метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 148 с..

13. Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І. Основи правознавства : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.

14. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

Додаткова:

1. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / І. Б. Усенко [та ін] ; ред. І. Б. Усенко. Київ : Український центр правничих студій, 1999. С. 202–205.

2. Концепція правової освіти у загальноосвітній 12-річній школі. *Книга вчителя історії, етики, основ правознавства*. Харків, 2006. С. 113–116.

3. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.

4. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.

5. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с..

6. Нікітіна І. П., Галегова І. П., Нікітін Ю. О. Настільна книга молодого вчителя історії та правознавства. Харків : Ранок, 2010. 256 с.

7. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487.

8. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.

9. Рябовол Л. Т. Наочні методи навчання правознавства. *Науковий огляд: міжнародний науковий журнал*. 2014. № 1 (Т. 2). С. 111–117.

10. Святокум О. Є. Основи правознавства. 9 клас : міні-конспекти уроків до підручника О. Є. Святокум, І. О. Святокума. Харків : Ранок, 2017. 40 с.

11. Урбанська О. М. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 3. С. 233-242.

12. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття, зміст та завдання правового виховання учнів на уроках правознавства.
2. Охарактеризуйте процес формування правової культури учнів.
3. Як виховувати активну правову життєву позицію школярів.
4. Визначте умови ефективності правового виховання школярів.
5. Які основні напрямки оптимізації правового виховання в сучасній Україні.
6. Охарактеризуйте методику організації та проведення виховних заходів у школі та у процесі позашкільної виховної роботи.

Аудиторна робота: усне опитування, співбесіда, заслуховування доповідей, дискусія.

РЕЙТИНГОВА СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УНІВЕРСИТЕТУ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Поточне оцінювання здійснюється у відповідності до «Положення про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка».

Рівні навчальних досягнень	Оцінка в балах (за 12-бальною шкалою)	Критерії оцінювання
Початковий (понятійний)	1	Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом на рівні засвоєння окремих термінів, фактів без зв'язку між ними: відповідає на запитання, які потребують відповіді «так» чи «ні». Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	2	Здобувач вищої освіти мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності, робить спробу знайти способи дій, розповісти суть заданого, проте відповідає лише за допомогою викладача на рівні «так» чи «ні»; може самостійно знайти в підручнику відповідь. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
	3	Здобувач вищої освіти намагається аналізувати на основі елементарних знань і навичок; виявляє окремі властивості; робить спроби виконання вправ, дій репродуктивного характеру; за допомогою викладача робить прості розрахунки за готовим алгоритмом. Здобувач порушує принципи академічної доброчесності.
Середній (репродуктивний)	4	Здобувач вищої освіти володіє початковими знаннями, знає близько половини навчального матеріалу, здатний відтворити його, провести за зразком розрахунки; орієнтується у поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	5	Здобувач вищої освіти знає більше половини навчального матеріалу, розуміє сутність навчальної дисципліни, може дати визначення понять, категорій (однак з окремими помилками); вміє працю-

	5	вати з підручником, самостійно опрацьовувати частину навчального матеріалу; робить прості розрахунки за алгоритмом, але окремі висновки не логічні, не послідовні. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
	6	Здобувач вищої освіти розуміє основні положення навчального матеріалу, може поверхнево аналізувати події, ситуації, робить певні висновки; відповідь може бути правильною, проте недостатньо осмисленою; самостійно відтворює більшу частину матеріалу; вміє застосовувати знання під час розв'язування розрахункових завдань за алгоритмом, користуватися додатковими джерелами. Здобувач переважно дотримується принципів академічної доброчесності.
Достатній (алгоритмічно дієвий)	7	Здобувач вищої освіти правильно і логічно відтворює навчальний матеріал, оперує базовими теоріями і фактами, встановлює причинно-наслідкові зв'язки між ними; вміє наводити приклади на підтвердження певних думок, застосовувати теоретичні знання у стандартних ситуаціях; за допомогою викладача може скласти план реферату, виконати його і правильно оформити; самостійно користуватися додатковими джерелами; правильно використовувати термінологію; скласти таблиці, схеми. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	8	Знання здобувачем вищої освіти досить повні, він вільно застосовує вивчений матеріал у стандартних ситуаціях; вміє аналізувати, робити висновки; відповідь повна, логічна, обґрунтована, однак з окремими неточностями; вміє самостійно працювати, може підготувати реферат і обґрунтувати його положення. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	9	Здобувач вищої освіти вільно володіє вивченим матеріалом, застосовує знання у дещо змінених ситуаціях, вміє аналізувати і систематизувати інформацію, робить аналітичні висновки, використовує загальновідомі докази у власній аргументації; чітко тлумачить поняття, категорії, нормативні документи; формулює закони; може самостійно опрацьовувати матеріал, виконує прості творчі завдання; має сформовані типові навички. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності

Високий (творчо- професій- ний)	10	Здобувач вищої освіти володіє глибокими і міцними знаннями та використовує їх у нестандартних ситуаціях; може визначати тенденції та суперечності різних процесів; робить аргументовані висновки; практично оцінює сучасні тенденції, факти, явища, процеси; самостійно визначає мету власної діяльності; розв'язує творчі завдання; може сприймати іншу позицію як альтернативну; знає суміжні дисципліни; використовує знання, аналізуючи різні явища, процеси. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	11	Здобувач вищої освіти володіє узагальненими знаннями з навчальної дисципліни, аргументовано використовує їх у нестандартних ситуаціях; вміє знаходити джерела інформації та аналізувати їх, ставити і розв'язувати проблеми, застосовувати вивчений матеріал для власних аргументованих суджень у практичній діяльності (диспути, круглі столи тощо); спроможний за допомогою викладача підготувати виступ на студентську наукову конференцію; самостійно вивчити матеріал; визначити програму своєї пізнавальної діяльності; оцінювати різноманітні явища, процеси; займає активну життєву позицію. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.
	12	Здобувач вищої освіти має системні, дієві знання, виявляє неординарні творчі здібності у навчальній діяльності; використовує широкий арсенал засобів для обґрунтування та доведення своєї думки; розв'язує складні проблемні завдання; схильний до системно-наукового аналізу та прогнозу явищ; уміє ставити і розв'язувати проблеми, самостійно здобувати і використовувати інформацію; займається науково-дослідною роботою; логічно та творчо викладає матеріал в усній та письмовій формі; розвиває свої здібності й нахили; використовує різноманітні джерела інформації; моделює ситуації в нестандартних умовах. Здобувач дотримується принципів академічної доброчесності.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО НАПИСАННЯ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ (МКР) ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Модульна контрольна робота (МКР) є складовою поточного контролю і здійснюється у формі виконання студентом модульного контрольного завдання. Її мета – виявити рівень теоретичних знань здобувача вищої освіти. Написання модульної контрольної роботи є обов'язковим для здобувачів вищої освіти.

Відповідно до «Положення про рейтингову систему оцінювання навчальних досягнень здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» до написання модульної контрольної роботи допускають всіх здобувачів вищої освіти.

Невиконання МКР, завдань самостійної та індивідуальної роботи оцінюється 0 балів. Здобувані вищої освіти, які за результатами виконання МКР, завдань самостійної та індивідуальної роботи отримали рейтинговий бал менший 60% від максимальної кількості балів, виділених на ці види робіт, а також ті, що не з'явилися для їх виконання або не виконали їх завдань, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

Передбачено написання однієї МКР, яка проводиться в письмовій формі. Для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми «Історія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія та правознавство) галузі знань 03 Гуманітарні науки результати МКР з дисципліни оцінюється за 50-ти бальною шкалою. МКР складається з трьох питань, на які потрібно дати розгорнуту відповідь. При оцінюванні відповідей враховується вміння узагальнювати та систематизувувати, аналізувати, оцінювати факти та явища та ступінь усвідомлення та розуміння вивченого матеріалу. Критеріями якості контрольної роботи є самостійність і творчість у висвітлюванні сутності запитань.

ЗРАЗКИ ЗАВДАНЬ МОДУЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Варіант №1

1. Зміст вищої освіти в Україні.
2. Мета та завдання вищої освіти.
3. Закономірності процесу навчання у вищій школі.

Варіант №2

1. Принципи навчання та їх реалізація в навчальному процесі.
2. Структура та класифікація методів навчання.
3. Сутність та зміст методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Варіант №3

1. Види навчання.
2. Лекція у системі професійної підготовки юристів.
3. Види лекцій та вимоги до їх проведення.

Варіант №4

1. Дидактичні вимоги до проведення семінарських занять.
2. Особливості організації практичних, індивідуальних занять та консультацій.
3. Психолого-педагогічні засади організації самостійної навчальної роботи студентів.

Варіант №5

1. Особливості самостійної роботи студентів і передумови її ефективності.
2. Організація науково-дослідної роботи у вищій школі.
3. Особливості застосування педагогічних технологій навчання права.

Варіант №6

1. Модульна технологія навчання.
2. Методи стимулювання та мотивації навчальної діяльності студентів.
3. Функції оцінювання навчальних досягнень студентів.

Варіант №7

1. Види контролю.
2. Модульно-рейтинговий контроль знань.
3. Структура діяльності викладача вищої школи.

Варіант №8

1. Педагогічна майстерність як запорука творчої діяльності викладача правознавства.

2. Поняття правової освіти, її значення і загальна характеристика.
3. Загальна характеристика структури правової освіти в загальноосвітніх навчальних закладах.

Варіант №9

1. Побудова, освітньо-виховні завдання та особливості шкільного курсу «Основ правознавства».
2. Структура курсу «Основи правознавства».
3. Сучасні вимоги до викладання курсу правознавства у школі.

Варіант №10

1. Основні компетентності учнів, які формуються на уроках правознавства.
2. Пояснювальна записка програми шкільного курсу правознавства, її зміст та призначення.
3. Структура програми шкільного курсу правознавства.

Варіант №11

1. Календарно-тематичне планування шкільного курсу правознавства.
2. Зміст, структура, принципи побудови різних варіантів підручників з правознавства.
3. Методичні вимоги до підручника з правознавства.

Варіант №12

1. Характеристика навчально-методичної літератури з правознавства.
2. Наочність на уроках правознавства: характеристика, правила застосування та виготовлення в процесі навчання.
3. Технічні засоби навчання на уроках правознавства: класифікація, принципи та прийоми використання.

Варіант №13

1. Форми навчання правознавству у школі.
2. Фронтальна, групова та індивідуальна робота на уроці правознавства.
3. Класифікація методів навчання правознавству.

Варіант №14

1. Усний виклад навчального матеріалу на уроках з основ правознавства.
2. Класифікація юридичних термінів і понять.
3. Методика формування правових понять на уроках правознавства.

Варіант №15

1. Методика використання нормативно-правових актів на уроках з правознавства.
2. Рівні пізнавальної активності учнів на уроках з основ правознавства.
3. Значення інтерактивних методів навчання на уроках правознавства.

Варіант №16

1. Методи і прийоми активізації навчальної діяльності учнів на уроках з «Основ правознавства» (евристична бесіда, брейнстормінг, дискусія, дидактичні та рольові ігри, метод проєктів, аналіз проблем, міжпредметні зв'язки).
2. Використання мережі Інтернет у навчанні «Основам правознавства».
3. Значення самостійної роботи учнів у навчальному процесі.

Варіант №17

1. Методи формування навичок самостійної діяльності учнів на уроках з «Основ правознавства».
2. Завдання й функції перевірки навчальних досягнень учнів.
3. Основні види й форми контролю на уроках з правознавства.

Варіант №18

1. Критерії оцінювання освітніх досягнень учнів під час вивчення правознавства.
2. Організація й методичні прийоми перевірки результатів навчальної діяльності учнів на уроках з правознавства.
3. Типові помилки у процесі перевірки знань і вмій учнів.

Варіант №19

1. Сучасний урок правознавства як навчальне заняття: типологія, структура, вимоги до проведення.
2. Підготовка вчителя до уроку правознавства.
3. Визначення мети і завдань уроку правознавства (очікуваних результатів уроку).

Варіант №20

1. Етапи проведення вчителем уроку правознавства.
2. Конспект (план) уроку основ правознавства.
3. Суть поняття «практичне заняття з правознавства», роль і значення практичних занять у формуванні правових компетентностей учнів.

Варіант №21

1. Класифікація практичних занять, їх типи та види.
2. Структура уроку-практичного заняття з правознавства.
3. План-конспект практичного заняття з «Основ правознавства».

Варіант №22

1. Особливості методики проведення юридичних практикумів у шкільному курсі «Основи правознавства».
2. Поняття позаурочної, позакласної та позашкільної роботи.
3. Завдання і зміст позакласної роботи з правознавства.

Варіант №23

1. Основні форми позакласної роботи з правознавства.
2. Позашкільні форми вивчення правознавства.
3. Роль учителя правознавства в структурі позашкільного вивчення предмета.

Варіант №24

1. Поняття, зміст та завдання правового виховання учнів на уроках правознавства.
2. Формування правової культури учнів.
3. Виховання активної правової життєвої позиції школярів.

Варіант №25

1. Умови ефективності правового виховання школярів.
2. Основні напрямки оптимізації правового виховання в сучасній Україні.
3. Методика організації та проведення виховних заходів у школі та у процесі позашкільної виховної роботи.

САМОСТІЙНА РОБОТА ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

Самостійна робота є складовим і водночас творчим, індивідуальним та окремим видом навчальної і наукової роботи студента поряд із лекцією та семінарським заняттям. Її суттєвими ознаками є робота безпосередньої участі викладача, але за обов'язкового контролю. Виконання самостійної та індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, передбачених робочими програмами навчальних дисциплін, є обов'язковим.

Самостійна робота студента – це основний засіб засвоєння студентом навчального матеріалу у вільний від обов'язкових навчальних занять час. Її зміст визначається робочою програмою дисципліни та методичними рекомендаціями викладача.

Викладач визначає обсяг і зміст самостійної роботи, узгоджує її з іншими видами навчальної діяльності, розробляє методичні засоби проведення поточного та підсумкового контролю, аналізує результати самостійної навчальної роботи кожного студента.

За великого навчального навантаження, дефіциту часу важливе значення для студента має раціональне планування самостійної роботи. План допомагає правильно розподілити, економно використувати свій час.

Формами контролю самостійної роботи студента виступають колоквіуми, індивідуальні та групові співбесіди, тестовий контроль, контрольна робота.

Про організацію самостійної роботи студенти мають дотримуватися таких вимог:

1. Систематичність і безперервність.
2. Послідовність у роботі.
3. Правильне планування самостійної роботи, раціональне використання часу.
4. Використання відповідних методів, способів і прийомів роботи.
5. Виконання всіх вимог викладача.

Обов'язковим елементом самостійної роботи студента є фіксація змісту прочитаного з книги чи журналу. Цей процес активізує головні ідеї та положення, фіксує найважливіше у змісті, позитивно впливає на запам'ятовування матеріалу. Залежно від мети та по-

дальшого використання, від призначення студенти можуть використовувати такі форми фіксації:

- бібліографічна довідка – у ній зазначають автора тексту, заголовки, видавництво, рік видання, загальну кількість сторінок;
- план – коротка форма запису при читанні книги;
- тези – стислий виклад прочитаного тексту;
- конспект – послідовний виклад змісту книги, журналу, статті.
- виписки – дослівні цитати або довільні фрагменти, коли думка автора викладається словами студента з книжкового чи журнального тексту;
- анотація – короткий виклад основних положень джерела;
- резюме – короткий виклад тексту статті;
- рецензія – аналіз, оцінка, відгук.

ЗАПИТАННЯ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

1. Особливості педагогічного процесу у вищій школі.
2. Зміст вищої освіти в Україні.
3. Мета та завдання вищої освіти.
4. Закономірності процесу навчання у вищій школі.
5. Принципи навчання та їх реалізація в навчальному процесі.
6. Функції та структура методів навчання.
7. Структура та класифікація методів навчання.
8. Сутність та зміст методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів.
9. Види навчання.
10. Лекція у вищій школі.
11. Лекція у системі професійної підготовки юристів.
12. Види лекцій та вимоги до їх проведення.
13. Дидактичні вимоги до проведення семінарських занять .
14. Особливості організації практичних, індивідуальних занять та консультацій.
15. Самостійна та науково-дослідна робота студентів.
16. Психолого-педагогічні засади організації самостійної навчальної роботи студентів.
17. Особливості самостійної роботи студентів і передумови її ефективності.
18. Організація науково-дослідної роботи у вищій школі.

19. Педагогічні технології навчання у сучасній вищій школі.
20. Особливості застосування педагогічних технологій навчання права.
21. Модульна та блочно-тьюторська технологія навчання.
22. Методи стимулювання та мотивації навчальної діяльності студентів.
23. Методи контролю і самоконтролю у навчанні.
24. Функції оцінювання навчальних досягнень студентів.
25. Види контролю.
26. Модульно-рейтинговий контроль знань.
27. Професійна компетентність викладача вищої школи.
28. Структура діяльності викладача вищої школи.
29. Педагогічна майстерність як запорука творчої діяльності викладача правознавства.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Мета: самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з «Шкільного курсу правознавства та методики його викладання» та навичок самостійної роботи.

Індивідуальна робота студента є формою навчального навантаження, спрямованого на виконання та розвиток його творчих можливостей шляхом індивідуального підходу. Індивідуальна робота здійснюється під керівництвом викладача в поза аудиторний час за окремим графіком, складеним кафедрою і з урахуванням потреб і можливостей студента. Індивідуальна робота спрямована на поглиблене вивчення окремих навчальних дисциплін.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) – вид позааудиторної роботи студента навчально-дослідного та проектно-конструкторського характеру, що має практичне значення. Мета ІНДЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу, розвиток навичок самостійної роботи. ІНДЗ виконується на основі знань, умінь та навичок, одержаних під час лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчального курсу в цілому.

Оцінка за ІНДЗ виставляється на підсумковому занятті з дисципліни на основі попереднього ознайомлення викладача зі змістом ІНДЗ.

Можливий захист завдання шляхом усного звіту студента про виконану роботу (до 5 хвилин). Оцінка за ІНДЗ є обов'язковим компонентом семестрової оцінки і враховується при виведенні підсумкової оцінки з навчального курсу.

При вивченні матеріалу курсу обов'язковим є виконання реферату.

Реферат – короткий виклад змісту одного або кількох документів. Він є одним із видів самостійної роботи студента, що допомагає, опрацювавши відповідні джерела, наукову та методичну літературу, поглиблено вивчити проблеми курсу «Історія первісного суспільства».

Підготовка реферату виробляє навички самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації матеріалу та його стислого викладу. Студент самостійно вибирає одну із запропонованих тем.

Розпочинати роботу над рефератом необхідно із складання бібліографії, яка має нараховувати не менше 5-ти найменувань літератури. На даному етапі важливим є два взаємопов'язані моменти: вміння «читати» і вести запис прочитаного. Щоб глибоко зрозуміти зміст книги, потрібно раціонально її читати.

Після опрацювання всієї доступної джерельної бази необхідно скласти план реферату, в якому має бути вступ, основна частина, висновки, список літератури та додатки (при наявності).

У вступі обґрунтовується актуальність теми, її особливості, значущість щодо соціальних потреб суспільства та розвитку досліджуваної проблеми; з'ясовується стан її висвітлення в літературі, формулюється мета та завдання роботи; виокремлюються методи дослідження.

В основній частині реферату наводяться основні теоретичні ідеї, що висвітлюють дану проблему, визначають сутність (головний зміст) проблеми, основні чинники (фактори, умови), що зумовлюють розвиток явища або процесу, який вивчається. Наводиться перелік основних змістових аспектів проблеми, які розглядаються вченими.

Визначаються недостатньо досліджені питання, вказується на слабку розробленість окремих проблем. Розкривається зміст кожного питання в логічній послідовності з елементами самостійного аналізу сучасного стану процесу або явища.

У висновках мають бути власні узагальнення, ідеї, думки, оцінки, пропозиції. У кінці реферату подається список літератури та додатків.

У додатках наводяться таблиці, схеми, які суттєво полегшують розуміння студентського дослідження.

Реферат повинен мати обсяг 12-15 сторінок комп'ютерного набору,

14 кегель (Times New Roman), інтервал 1,5, поля 3 – ліворуч, 2 – праворуч, 2 – верхні та не менше 2,0 – нижні поля. На сторінці має бути 30 рядків. На титульній сторінці реферату зазначається: назва навчального закладу, кафедра, тема, прізвище, ім'я, група, курс сту-

дента, що виконав реферат. Прізвище, ім'я, по батькові, вчене звання і посада викладача, що перевірів реферат, місце і рік написання.

Оцінювання реферату здійснюється за такими критеріями:

- вміння визначати проблему;
- вміння обґрунтовувати її соціальне значення;
- розуміння автором співвідношення між реальною проблемою та рівнем її концептуальності;
- повноту висвітлення літературних джерел, глибина їх аналізу;
- володіння методами збирання, аналізу та інтерпретації емпіричної інформації;
- самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу;
- обґрунтування висновків та рекомендацій.

При підготовці до написання реферату, за потребою, студент може консультуватися із викладачем.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ З ІНДЗ

1. Методика формування правових понять на уроках правознавства.
2. Особливості самостійної роботи учнів і передумови її ефективності.
3. Методика використання нормативно-правових актів на уроках з правознавства.
4. Рівні пізнавальної активності учнів на уроках з основ правознавства.
5. Значення інтерактивних методів навчання на уроках правознавства.
6. Методи і прийоми активізації навчальної діяльності учнів на уроках з «Основ правознавства» (евристична бесіда, брейнстормінг, дискусія, дидактичні та рольові ігри, метод проєктів, аналіз проблем, міжпредметні зв'язки).
7. Використання мережі Інтернет у навчанні «Ономам правознавства».
8. Значення самостійної роботи учнів у навчальному процесі.
9. Методи формування навичок самостійної діяльності учнів на уроках з «Основ правознавства».
10. Завдання й функції перевірки навчальних досягнень учнів.
11. Основні види й форми контролю на уроках з правознавства.
12. Критерії оцінювання освітніх досягнень учнів під час вивчення правознавства.

13. Організація й методичні прийоми перевірки результатів навчальної діяльності учнів на уроках з правознавства.
14. Типові помилки у процесі перевірки знань і вмінь учнів.
15. Сучасний урок правознавства як навчальне заняття: типологія, структура, вимоги до проведення.
16. Підготовка вчителя до уроку правознавства.
17. Визначення мети і завдань уроку правознавства (очікуваних результатів уроку).
18. Організація науково-дослідної роботи у вищій школі.
19. Педагогічні технології навчання у сучасній вищій школі.
20. Особливості застосування педагогічних технологій навчання права.
21. Методи стимулювання та мотивації навчальної діяльності студентів.
22. Методи контролю і самоконтролю у навчанні.
23. Функції оцінювання навчальних досягнень студентів.
24. Види контролю.
25. Модульно-рейтинговий контроль знань.

ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

освітньо-професійної програми «Історія» першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю
014 Середня освіта (Історія та правознавство) галузі знань
01 Освіта / Педагогіка

Поточний контроль	Модульна контрольна робота	Самостійна робота	Підсумкова оцінка
40 балів	40 бали	20 балів	100 балів

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПРОГРАМА ІСПИТУ

Семестровий контроль здійснюється у відповідності до «Положення про екзамен і заліки та порядок перезарахування навчальних дисциплін, визначення академічної різниці та її ліквідації при переведенні, вступі та поновленні студентів на навчання до Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка».

Семестровий екзамен – це форма семестрового контролю за своєю здобувачем вищої освіти теоретичного та практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр, який проводять як окремий контрольний захід. Семестровий екзамен здобувачі вищої освіти складають у період заліково-екзаменаційних сесій і є обов'язковим видом контролю знань, умінь і навичок студента здобутих під час навчання.

На семестровому екзамені з «Шкільного курсу правознавства та методики його викладання» потрібно не лише продемонструвати знання окремих термінів, законів та постанов, а й уміння аналізувати вплив різних чинників на формування правової культури, державний уклад, судоустрій тощо. Відповідь повинна бути чіткою, логічною, аргументованою та повністю розкривати зміст питання. Необхідно продемонструвати уміння робити аналітичні узагальнення та висновки.

Здобувача вищої освіти вважають допущеним до семестрового контролю з навчальної дисципліни якщо він виконав усі види робіт передбачених навчальним та робочим навчальним планом: немає поточних заборгованостей, успішно виконана МКР, самостійна робота та ІНДЗ (мінімальний допуск – 35 балів). Іспит оцінюється в 40 балів, при цьому відповідь вважається успішною, якщо студент виявив знання мінімально на 24 бали, тобто 60% від загальної кількості балів, які відведені на цей вид підсумкового контролю знань студента.

Натомість, здобувачів вищої освіти, які мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, не допускають до складання семестрового екзамену з відповідної навчальної дисципліни. Рішення про недопущення за поданням викладача приймає декан історичного факультету, його оприлюднюють до початку екзамену. У відомості обліку успішності декан факультету робить

запис «не допущено». Таких здобувачів вищої освіти допускають до складання семестрового екзамену після ліквідації академічної заборгованості за результатами поточного контролю. За заявою здобувача вищої освіти про дострокове складання семестрового екзамену у зв'язку з 85 поважними причинами, як виняток, може встановлюватися індивідуальний графік складання семестрових екзаменів.

Якщо здобувач вищої освіти не з'явився на екзамен з поважних причин (хвороба, сімейні обставини тощо), документально підтверджених відповідним документом, йому може встановлюватися індивідуальний графік складання екзаменів (не більше місяця після закінчення екзаменаційної сесії). Якщо визначений термін недостатній для виконання індивідуального графіку складання семестрових екзаменів, то розглядають питання щодо надання здобувачу вищої освіти академічної відпустки або повторного курсу навчання.

Здобувачам вищої освіти, які за результатами підсумкового контролю у формі екзамену отримали незадовільну оцінку, дозволяють ліквідувати академічну заборгованість після належної підготовки до початку наступного семестру в терміни, визначені графіком ліквідації академічної заборгованості здобувачами вищої освіти історичного факультету (графік ліквідації академічної заборгованості здобувачами вищої освіти історичного факультету розробляє деканат і затверджує декан історичного факультету).

Повторне складання семестрових екзаменів допускається не більше двох разів: один раз – викладачеві, другий – комісії у складі трьох осіб (викладач, який забезпечував викладання навчальної дисципліни, завідувач кафедри, провідні викладачі кафедри), яку створює декан історичного факультету. Відповідь здобувача вищої освіти, який ліквідує академічну заборгованість на засіданні комісії, оцінюють за 100-бальною шкалою без урахування рейтингової оцінки поточної успішності. Результат складання семестрового екзамену комісії є остаточним. Повторне складання семестрового екзамену з метою підвищення оцінки, як правило, *не допускається*.

ТАБЛИЦЯ ВІДПОВІДНОСТІ ШКАЛ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Рейтингова оцінка з кредитного модуля	Оцінка за шкалою ECTS	Рекомендовані системою ECTS статистичні значення (у %)	Екзаменаційна оцінка за національною шкалою
90-100 і більше	A (відмінно)	10	відмінно
82-89	B (дуже добре)	25	добре
75-81	C (добре)	30	
67-74	D (задовільно)	25	задовільно
60-66	E (достатньо)	10	
35-59	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)		незадовільно

Перескладання рейтингових оцінок (від 60 і більше балів) з метою їх підвищення дозволяється лише у виняткових випадках за погодженням з деканом історичного факультету та з дозволу ректора університету.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

1. Особливості педагогічного процесу у вищій школі.
2. Зміст вищої освіти в Україні.
3. Мета та завдання вищої освіти.
4. Закономірності процесу навчання у вищій школі.
5. Принципи навчання та їх реалізація в навчальному процесі.
6. Функції та структура методів навчання.
7. Структура та класифікація методів навчання.
8. Сутність та зміст методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів.
9. Види навчання.
10. Лекція у вищій школі.
11. Лекція у системі професійної підготовки юристів.
12. Види лекцій та вимоги до їх проведення.
13. Дидактичні вимоги до проведення семінарських занять з правознавства.
14. Особливості організації практичних, індивідуальних занять та консультацій.

15. Самостійна та науково-дослідна робота студентів.
16. Психолого-педагогічні засади організації самостійної навчальної роботи студентів.
17. Особливості самостійної роботи студентів і передумови її ефективності.
18. Організація науково-дослідної роботи у вищій школі.
19. Педагогічні технології навчання у сучасній вищій школі.
20. Особливості застосування педагогічних технологій навчання права.
21. Модульна та блочно-тьюторська технологія навчання.
22. Методи стимулювання та мотивації навчальної діяльності студентів.
23. Методи контролю і самоконтролю у навчанні.
24. Функції оцінювання навчальних досягнень студентів.
25. Види контролю.
26. Модульно-рейтинговий контроль знань.
27. Професійна компетентність викладача вищої школи.
28. Структура діяльності викладача вищої школи.
29. Педагогічна майстерність як запорука творчої діяльності викладача правознавства.
30. Зміст вищої освіти в Україні.
31. Мета та завдання вищої освіти.
32. Закономірності процесу навчання у вищій школі.
33. Принципи навчання та їх реалізація в навчальному процесі.
34. Структура та класифікація методів навчання.
35. Сутність та зміст методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності студентів.
36. Види навчання.
37. Лекція у системі професійної підготовки юристів.
38. Види лекцій та вимоги до їх проведення.
39. Дидактичні вимоги до проведення семінарських занять.
40. Особливості організації практичних, індивідуальних занять та консультацій.
41. Психолого-педагогічні засади організації самостійної навчальної роботи студентів.
42. Особливості самостійної роботи студентів і передумови її ефективності.
43. Організація науково-дослідної роботи у вищій школі.

44. Особливості застосування педагогічних технологій навчання права.
45. Модульна технологія навчання.
46. Методи стимулювання та мотивації навчальної діяльності студентів.
47. Функції оцінювання навчальних досягнень студентів.
48. Види контролю.
49. Модульно-рейтинговий контроль знань.
50. Структура діяльності викладача вищої школи.
51. Педагогічна майстерність як запорука творчої діяльності викладача правознавства.
52. Поняття правової освіти, її значення і загальна характеристика.
53. Загальна характеристика структури правової освіти в загальноосвітніх навчальних закладах.
54. Побудова, освітньо-виховні завдання та особливості шкільного курсу «Основ правознавства».
55. Структура курсу «Основи правознавства».
56. Сучасні вимоги до викладання курсу правознавства у школі.
57. Основні компетентності учнів, які формуються на уроках правознавства.
58. Пояснювальна записка програми шкільного курсу правознавства, її зміст та призначення.
59. Структура програми шкільного курсу правознавства.
60. Календарно-тематичне планування шкільного курсу правознавства.
61. Зміст, структура, принципи побудови різних варіантів підручників з правознавства.
62. Методичні вимоги до підручника з правознавства.
63. Характеристика навчально-методичної літератури з правознавства.
64. Наочність на уроках правознавства: характеристика, правила застосування та виготовлення в процесі навчання.
65. Технічні засоби навчання на уроках правознавства: класифікація, принципи та прийоми використання.
66. Форми навчання правознавству у школі.
67. Фронтальна, групова та індивідуальна робота на уроці правознавства.
68. Класифікація методів навчання правознавству.

69. Усний виклад навчального матеріалу на уроках з основ правознавства.
70. Класифікація юридичних термінів і понять.
71. Методика формування правових понять на уроках правознавства.
72. Методика використання нормативно-правових актів на уроках з правознавства.
73. Рівні пізнавальної активності учнів на уроках з основ правознавства.
74. Значення інтерактивних методів навчання на уроках правознавства.
75. Методи і прийоми активізації навчальної діяльності учнів на уроках з «Основ правознавства» (евристична бесіда, брейнстормінг, дискусія, дидактичні та рольові ігри, метод проєктів, аналіз проблем, міжпредметні зв'язки).
76. Використання мережі Інтернет у навчанні «Ономам правознавства».
77. Значення самостійної роботи учнів у навчальному процесі.
78. Методи формування навичок самостійної діяльності учнів на уроках з «Основ правознавства».
79. Завдання й функції перевірки навчальних досягнень учнів.
80. Основні види й форми контролю на уроках з правознавства.
81. Критерії оцінювання освітніх досягнень учнів під час вивчення правознавства.
82. Організація й методичні прийоми перевірки результатів навчальної діяльності учнів на уроках з правознавства.
83. Типові помилки у процесі перевірки знань і вмінь учнів.
84. Сучасний урок правознавства як навчальне заняття: типологія, структура, вимоги до проведення.
85. Підготовка вчителя до уроку правознавства.
86. Визначення мети і завдань уроку правознавства (очікуваних результатів уроку).
87. Етапи проведення вчителем уроку правознавства.
88. Конспект (план) уроку основ правознавства.
89. Суть поняття «практичне заняття з правознавства», роль і значення практичних занять у формуванні правових компетентностей учнів.
90. Класифікація практичних занять, їх типи та види.
91. Структура уроку-практичного заняття з правознавства.

92. План-конспект практичного заняття з «Основ правознавства».
93. Особливості методики проведення юридичних практикумів у шкільному курсі «Основи правознавства».
94. Поняття позаурочної, позакласної та позашкільної роботи.
95. Завдання і зміст позакласної роботи з правознавства.
96. Основні форми позакласної роботи з правознавства.
97. Позашкільні форми вивчення правознавства.
98. Роль учителя правознавства в структурі позашкільного вивчення предмета.
99. Поняття, зміст та завдання правового виховання учнів на уроках правознавства.
100. Формування правової культури учнів.
101. Виховання активної правової життєвої позиції школярів.
102. Умови ефективності правового виховання школярів.
103. Основні напрямки оптимізації правового виховання в сучасній Україні.
104. Методика організації та проведення виховних заходів у школі та у процесі позашкільної виховної роботи.

СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Адміністративне правопорушення (проступок) – протиправна, винна дія чи бездіяльність, за яку передбачено адміністративну відповідальність.

Аліменти – кошти, які зобов'язані сплачувати члени сім'ї на утримання своїх непрацездатних родичів (дітей, батьків тощо).

Апатрид – особа, яка не належить до громадянства жодної держави.

Біпатрид – особа, яка належить до громадянства більше ніж однієї держави.

Влада – можливість і здатність людини чи групи людей здійснювати свою волю, нав'язуючи її в разі потреби суспільству, іншим людям.

Влада державна – це різновид влади, що реалізується державою та її органами, здатність держави підпорядковувати поведінку й діяльність людей та об'єднань, що перебувають на її території.

Галузь права – сукупність норм права, що регулюють певну сферу суспільних відносин за допомогою визначеного методу правового регулювання.

Громадянство – це юридично визначений, стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок між особою й певною державою, що визначає їхні взаємні права й обов'язки.

Деліктоздатність – здатність особи нести юридичну відповідальність.

Держава – це особлива форма організації суспільства за допомогою спеціального апарату управління, який захищає інтереси населення певної території, регулює відносини між членами суспільства, зокрема за допомогою примусу.

Дитина – фізична особа, яка не досягла 18 років.

Дієздатність – можливість особи своїми діями набувати юридичних прав і обов'язків, самостійно нести юридичну відповідальність.

Закон – документ, нормативний акт, який має вищу юридичну силу, приймається законодавчим органом держави в особливому порядку.

Звичай правовий – джерело права, що складається в процесі фактичного застосування протягом тривалого часу й санкційоване державою.

Злочин – протиправне винне суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), скоєне особою, яка може нести відповідальність, і передбачене Кримінальним кодексом України.

Конституція – це основний закон держави, який приймається в особливому порядку, має найвищу юридичну силу та підвищену стабільність, установлює основи життя суспільства й державного устрою.

Конфіскація – безоплатне вилучення власності особи відповідно до рішення суду.

Мораль – це сукупність правил поведінки людини (соціальних норм), заснованих на критеріях добра і зла, порядності й не порядності, справедливості та несправедливості, які спираються на думку більшості членів суспільства та підтримуються, забезпечуються громадським осудом.

Монархія – це форма держави, коли вся влада в державі належить одній особі та, як правило, отримується в спадок.

Нормативно-правовий акт – офіційний документ, прийнятий (виданий) уповноваженим на це суб'єктом у визначених законом формі та порядку, який установлює норми права для неозначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування.

Об'єкт злочину – те, проти чого він скоюється.

Права людини – це можливості людини існувати й розвиватися як особистість, задовольняти свої потреби, здебільшого закріплені законодавством.

Правовідносини – суспільні відносини, які регулюють норми права.

Правоздатність – можливість особи мати юридичні права й обов'язки.

Право суб'єктивне – можливість особи задовольняти свої потреби законним шляхом.

Право об'єктивне – система загальнообов'язкових, формально визначених норм, правил поведінки, що встановлюються й підтримуються державою та регулюють важливі суспільні відносини.

Правопорушення – це винна дія або бездіяльність особи, яка порушує встановлені норми права, завдає шкоди й тягне за собою юридичну відповідальність.

Правопорушник – особа, яка вчинила правопорушення у віці, коли вона може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Прецедент правовий – рішення, прийняте компетентним органом держави для врегулювання конкретної життєвої ситуації та визнане загальнообов'язковим для врегулювання аналогічних життєвих ситуацій у майбутньому, одне з джерел права.

Республіка – форма правління, за якої джерелом влади є народ, представники влади обираються на певний строк і несуть відповідальність за свої дії.

Реферendum – прийняття рішень із найважливіших питань життя держави або окремої території шляхом голосування громадян.

Служба безпеки України (СБУ) – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Соціальні норми – правила (норми) загального характеру, які регулюють відносини в людському суспільстві та встановлені державою, суспільством, об'єднаннями громадян тощо.

Співучасть – скоєння умисного злочину спільно кількома особами.

Суб'єкт злочину – особа, яка сама або разом зі співниками скоїла злочин.

Суб'єктивна сторона злочину – ставлення злочинця до скоєного ним.

Суверенітет – це можливість держави самостійно розв'язувати всі питання свого внутрішнього життя й зовнішніх відносин, здійснювати владу й правосуддя на своїй території.

Територіальна громада – спільнота жителів села, селища, міста.

Трудовий договір – угода між власником підприємства або уповноваженою ним особою та працівником, за якою визначаються трудові обов'язки працівника, а власник чи уповноважена ним особа зобов'язуються виплачувати працівникові заробітну плату.

Функції держави – основні напрями діяльності держави, що забезпечують здійснення завдань, заради яких вона створена.

Шлюб – це сімейний союз чоловіка та жінки, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Юридична відповідальність – це обов'язок правопорушника перетерпіти певні негативні наслідки (санкції) за скоєне правопорушення, які визначаються в установленому законом порядку.

Юридичні особи – організації, створені та зареєстровані в установленому законом порядку.

Юридичні факти – життєві обставини, унаслідок яких виникають, змінюються або припиняються правовідносини.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Нормативні джерела:

1. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
2. Про повну загальну середню освіту : Закон України № 764-IX від 01.08.2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 31. Ст. 226.
3. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 01.07.2014 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
4. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ №898 від 30.09.2020. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 15.02.2024).
5. Державна національна програма «Освіта»: Україна XXI століття. Київ : Райдуга, 1994. 61 с.
6. Національна програма правової освіти населення. Затверджена Указом Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>. (дата звернення: 15.02.2024).
7. Про неухильне дотримання принципів гарантування свободи педагогічної діяльності вчителя. Лист Міністерства освіти та науки №1/9-630 від 05.12.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-630729-14#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
8. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 15.02.2024).
9. Європейська соціальна хартія ETS №35, Турин, 18 жовтня 1961 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300#Text (дата звернення: 15.02.2024).
10. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.02.2024).
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Резолюція 2200-А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 15.02.2024).

12. Європейська конвенція з прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97} з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.02.2024).
13. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, №30, ст. 141. Редакція 01.01.2020. Законодавство України : база даних / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
14. Кодекс законів про працю України. Редакція від 24.12.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
15. Цивільний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, №№ 40-44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
17. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII, редакція 01.10.2023 р. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, №49, ст. 668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
18. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 р. №108/95ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1995. №17. ст. 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
19. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01 липня 1993 р. № 3356XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 36. ст. 361. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
20. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. № 1045XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. ст. 397. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення: 15.02.2024).
21. Про державну службу: Закон України. *Відомості Верховної Ради*, 2016, № 4, ст.43. Редакція від 01.01.2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 15.02.2024).

Основна література

1. Андрусишин Б. І., Гуз А. М. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства». Київ : Знання, 2008. 301 с.
2. Головка Н. І. Методика викладання правознавства : навч. посібник. Київ : Персонал, 2017. 202 с.
3. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 15–23.
4. Каравасва О. Я. Організація позаурочної роботи з правознавства в школі : навч.-метод. посіб. Київ : Науковий світ, 2008. 191 с.
5. Кашкар'юв Г. В. Методика викладання правознавства в школі в опорних схемах і таблицях. Харків : Основа, 2011. 64 с.
6. Коляда І. А., Булда А. А. Основи правознавства : 9 клас : метод. посіб. для вчителів. – 2-ге вид. Київ : А.С.К., 2001. 240 с.
7. Наровлянський О. Д. Дидактичні матеріали з основ правознавства : навч. посібник. Київ : Юрінком, 1999. 120 с.
8. Наровлянський О. Сучасний урок правознавства: поради щодо використання різноманітних методів вивчення права. URL: <https://vseosvita.ua/news/suchasnyi-urok-pravoznavstva-porady-shchodo-vykorystannia-riznomanitnykh-metodiv-vyvchennia-prava-49169.html> (дата звернення: 15.02.2024).
9. Основи правознавства : навчальний посібник / Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 298 с.
10. Основи правознавства : навчальний посібник. Електронне видання / [Ю. А. Хоптяр, В. І. Адамовський, О. Л. Баженов, А. А. Лубчинський, А. Л. Глушковецький, А. Л. Семенюк-Прибатень]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 372 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6416/Osnovy-pravoznavstva.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Основи правознавства : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Д. Наровлянський. Київ : Грамота, 2017. 192 с.
12. Правова освіта в навчальних закладах. Методичні рекомендації. Краматорськ, 2017. 20 с.
13. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Та-

- ція, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.
14. Ремех Т. О. Методика навчання учнів 9-го класу основ правознавства : метод. посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
 15. Рябовол Л. Т. Система навчання правознавства учнів основної і старшої школи: монографія. Кіровоград : Полімед-Сервіс, 2015. 360 с.
 16. Сучасний урок правознавства [Вебінар]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=aHE4ffyjeew&ab_channel=%D0%92%D1%81%D0%B5%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0 (дата звернення: 15.02.2024).
 17. Тандура А. І. Інтерактивні технології на уроках правознавства. Харків : Основа, 2005. 96 с.
 18. Труфанова О. Організація групової роботи на уроках правознавства. *Історія України*. 2003. № 5. С. 22–23.
 19. Фіцула М. М. Правове виховання учнів: метод. пос. Київ: ІЗМН, 1997. 148 с.
 20. Хоптяр Ю. А., Адамовський В. І. Основи правознавства : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 296 с.
 21. Чужикова В. Г. Методика викладання права : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2009. 425 с.

Додаткова

1. Дрожжина С. В. Основи правознавства. Наочний довідник. Київ-Харків: Веста, 2007. 120 с.
2. Євтушенко Р. І., Галєгова О. В. Книга вчителя історії, етики, основ правознавства : довід.-метод. видання. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 224 с.
3. Конституція України і основи правознавства в школі : книга для вчителя / І. Б. Усенко [та ін] ; ред. І. Б. Усенко. Київ : Український центр правничих студій, 1999. 355 с.
4. Концепція правової освіти у загальноосвітній 12-річній школі. *Книга вчителя історії, етики, основ правознавства*. Харків, 2006. С. 113–116.
5. Лякішева А. В., Грицюк Л. К. Методика викладання навчальних дисциплін соціально-педагогічного напрямку студентам

- ВНЗ : навч.-метод. посіб. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. 504 с.
6. Мокрогуз О. П., Єрмоленко А. О., Кагітіна Н. А. Тиждень історії та правознавства в школі. Харків : Ранок, 2008. 160 с.
 7. Навчальна програма з основ правознавства для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 15.02.2024).
 8. Нестерук Н. Р. Використання таблиць на уроках правознавства : навч.-метод. посібник. Сокаль, 2013. 27 с.
 9. Нетрадиційні уроки з основ правознавства / Укл. Н. В. Томашевська. Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 224 с.
 10. Нікітіна І. П., Галегова І. П., Нікітін Ю. О. Настільна книга молодого вчителя історії та правознавства. Харків : Ранок, 2010. 256 с.
 11. Основи правознавства. 9 клас. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf> (дата звернення: 15.02.2024).
 12. Поняття, ознаки і функції правового виховання // Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. С. 479–487.
 13. Практичний довідник учителя правознавства. *Історія і суспільствознавство в школах України*. 2018. № 1. С. 5–6.
 14. Ремех Т. О. Практичні заняття з правознавства: методичний аспект. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 4. С. 43–51.
 15. Рябовол Л. Контроль навчальних досягнень учнів з правознавства : поняття, принципи, функції, мета, суб'єкти, об'єкти, критерії оцінювання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9 (Ч. 2). С. 61–68.
 16. Рябовол Л. Т. Наочні методи навчання правознавства. *Науковий огляд: міжнародний науковий журнал*. 2014. № 1 (Т. 2). С. 111–117.
 17. Рябовол Л. Т. Особливості уроку як форми організації компетентнісного навчання правознавства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 132. С. 292–297.

18. Святокум О. Є. Основи правознавства. 9 клас : міні-конспекти уроків до підручника О. Є. Святокум, І. О. Святокума. Харків : Ранок, 2017. 40 с.
19. Урбанська О. М. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках правознавства. *Таврійський вісник освіти*. 2014. № 3. С. 233-242.
20. Хрестоматія з правознавства : навч. посібник / Укл. Л. О. Лоха, О. Д. Наровлянський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 736 с.

Електронні інформаційні ресурси:

1. Електронної бібліотека навчальної літератури. URL: <https://pidru4niki.com/> (дата звернення: 15.02.2024)
2. Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. Рішення уряду. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nrsearch> (дата звернення: 15.02.2024)
3. Інформаційний електронний ресурс «Освіта.ua». URL: <https://osvita.ua/> (дата звернення: 15.02.2024)
4. Міністерство освіти і науки України. Загальна середня освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/zagalna-serednya-osvita> (дата звернення: 15.02.2024)
5. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/> (дата звернення: 15.02.2024)
6. Офіційний вебпортал парламенту України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 15.02.2024)